

MICHAŁ DUDEK

**OKREŚLENIE ROLI
KAPITAŁU LUDZKIEGO
W ROZWOJU OBSZARÓW
WIEJSKICH**

**PROJEKT BADAWCZY
nr 0021/B/H03/2011/40**

**PROJEKT ZOSTAŁ SFINANSOWANY
ZE ŚRODKÓW
NARODOWEGO CENTRUM NAUKI**

WARSZAWA 2013

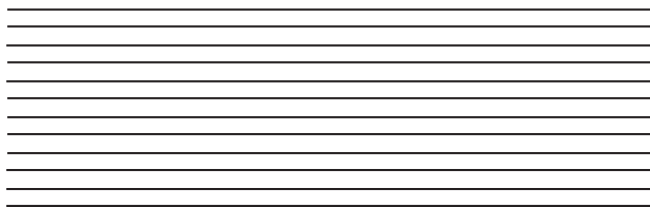
MGR MICHAŁ DUDEK

OKREŚLENIE ROLI KAPITAŁU LUDZKIEGO W ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

**PROJEKT BADAWCZY
nr 0021/B/H03/2011/40**

**PROJEKT ZOSTAŁ SFINANSOWANY
ZE ŚRODKÓW
NARODOWEGO CENTRUM NAUKI**

WARSZAWA 2013

Autor publikacji jest pracownikiem
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego

Pracę zrealizowano pod kierownictwem prof. dr hab. M. Aliny Sikorskiej,
w ramach projektu badawczego nr 0021/B/H03/2011/40 pt.:

Procesy przekształceń strukturalnych w wiejskiej społeczności i chłopskim rolnictwie,
sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Redakcja naukowa
prof. dr hab. M. Alina Sikorska

Opracowanie komputerowe
mgr inż. Bogdan Buks

Korekta
Krzysztof Kossakowski

Redakcja techniczna
Leszek Ślipki

ISBN 978-83-7658-354-9

*Nakład: 100 egz.
Druk: Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (22) 50 54 444
faks: (22) 50 54 636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>*

Spis treści

Wprowadzenie	5
1. Kapitał ludzki a rozwój obszarów wiejskich – uwagi metodyczne	7
2. Przestrzenne zróżnicowanie w nasileniu rozwoju badanych miejscowości	13
3. Zwiększanie wiedzy i podnoszenie kwalifikacji zawodowych ludności wiejskiej	15
3.1. Podnoszenie wiedzy i kwalifikacji zawodowych rolników i osób zatrudnionych w rolnictwie	18
3.2. Zwiększanie wiedzy i podnoszenie kwalifikacji zawodowych osób bezrobotnych	27
4. Dostępność i ocena funkcjonowania wybranych placówek infrastruktury społecznej a rozwój obszarów wiejskich.....	34
Podsumowanie	37
Literatura.....	39
Aneks.....	43

Wprowadzenie

Obszary wiejskie często postrzegane są przez pryzmat terenów o dużym nasyceniu problemów społeczno-ekonomicznych. Innowacje, przedsiębiorczość i inne pozytywne zjawiska gospodarcze, które wiążą się z poprawą warunków życia ludności, na ogół występują w miastach, stanowiących dla sąsiednich terytoriów centra rozwojowe¹. Dodatkowo postęp kształtuje się często w ścisłym związku doświadczeniami historycznymi ucieleśnionymi w kulturze czy w instytucjach przynależnych danej zbiorowości i ma tendencję do kumulowania się na określonych obszarach². W efekcie ludność zamieszkująca tereny peryferyjne niejednokrotnie dysponuje relatywnie mniejszymi szansami życiowymi. Jednocześnie coraz częściej podnosi się argument, iż współcześnie mamy do czynienia z ograniczeniem negatywnego oddziaływania czynnika przestrzeni³. W tym kontekście mówi się nawet o zredukowaniu wpływu rozległości sieci osadniczej na gospodarkę. Jednak w rzeczywistości nie obserwuje się spadku znaczenia przestrzeni dla procesu koncentracji ekonomicznej. Firmy nadal lokowane są w pobliżu zasobów, rynków i dostawców, co oddziałuje na obniżenie kosztów przedsiębiorstw i powstanie dodatkowych wartości (wzrost produkcji czy nowej wiedzy). Ważną rolę odgrywa tu również chłonność rynku pracy i wysoka jakość siły roboczej⁴. Niemniej, znaczenie ekonomiczne dychotomii opartych na odległości, takich jak miasto-wieś, często jest kwestionowane. Takiemu pogładowi towarzyszy przekonanie, iż współczesne społeczeństwa oparte są na zasobie wiedzy. Wiedza służyć ma nie tylko rozwojowi technologii, tak jak było to w przeszłości, ale kreować procesy społeczne i ekonomiczne na

¹ A. Ninan, (2005), Knowledge issues and policy in the operation of industrial clusters, [w:] D. Rooney, G. Hearn, A. Ninan (red.), Handbook on the knowledge economy, Edward Elgar Publishing Limited, Northampton, s. 128-138.

² Porównaj: B. Arthur, (1989), Competing technologies, increasing returns, and locked-in by historical events, The Economic Journal nr 99 (394), s. 116-131; North D., (2006), Efektywność gospodarcza w czasie, w: A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (wybór i opracowanie), Współczesne teorie socjologiczne, tom 1, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 561-562; Bartkowski J., (2005), Procesy innowacji na obszarach wiejskich – mechanizmy zmiany, [w:] K. Gorlach, Grzegorz Forys, W obliczu zmiany: wybrane strategie działania mieszkańców wsi, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 196.

³ F. Cairncross, (1997), The death of distance. How the communications revolution will change our lives, Harvard Business School Press, Boston.

⁴ S. Barios, M. Mas, E. Navajas, J. Quesada, (2009), ICT. Analiza wykorzystania technologii informacyjno-telekomunikacyjnych ICT w regionach Unii Europejskiej, Stowarzyszenie „Miasta w internecie”, Tarnów, s. 12-13.

większą skalę niż pomnażanie dóbr materialnych. Sposób pozyskiwania wiedzy, jej przetwarzania oraz wykorzystywania warunkować ma nie tylko poziom życia jednostek i grup, ale także wpływać na stopień partycypacji w życiu społecznym czy kulturalnym⁵. Ogólnie ujmując, upowszechniło się przekonanie, że wiedza stała się swoistym rodzajem kapitału i im więcej się w nią inwestuje, tym wyższych zysków w postaci poprawy jakości życia w przyszłości, można oczekiwać.

W kontekście obszarów wiejskich, rosnące znaczenie w życiu gospodarczym zasobów niematerialnych, takich jak kwalifikacje czy umiejętności postrzega się zazwyczaj jako nowe szanse rozwojowe.

Niezależenie od procesu dezagraryzacji na dużej części obszarów wiejskich rolnictwo pozostaje ważną dziedziną wytwórczości. Mimo ograniczonego potencjału do kreowania nowych miejsc pracy, wzrost zapotrzebowania na surowce rolnicze ze strony powiększającej się liczby konsumentów oraz wykorzystywanie ich jako nowe źródła energii sprawiają, że sektor ten będzie nadal ekonomicznie istotny⁶. Opłacalność działalności rolniczej zależy w dużym stopniu od podejmowania określonych decyzji produkcyjnych w gospodarstwach rolnych⁷, przesłankami podjęcia których są wiedza, zdolności, uzyskiwane m.in. poprzez korzystanie ze szkolnych i pozaszkolnych usług edukacyjnych.

W wysokich i specjalistycznych kwalifikacjach upatruje się także czynnika mogącego przyczynić się do dywersyfikacji wiejskiej gospodarki i tworzenia pozarolniczych miejsc pracy. Dobrze wykształcone i duże zasoby pracy mogą stanowić poważną zachętę dla inwestorów zewnętrznych do lokowania zakładów produkcyjnych właśnie na obszarach wiejskich. Dodatkowo, odpowiednie przygotowanie edukacyjne, jak i indywidualne zdolności do pozyskiwania i wykorzystywania informacji wysoko wycenianych przez rynek, odgrywają ważną rolę w procesie uaktywniania lokalnej przedsiębiorczości⁸. Warto podkreślić również wagę kompetencji osób pełniących funkcje w organach władzy publicznej, kształtujących ogólne warunki rozwoju na

⁵ Castels M., (1997), Społeczeństwo sieci, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 47.

⁶ M. Dudek, P. Chmieliński, (2011), Znaczenie kapitału ludzkiego – uwagi teoretyczne, [w:] A. Sikorska (red.), Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego w rolnictwie i na obszarach wiejskich, Raport nr 1, Program Wieloletni 2011-2014, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 46.

⁷ A. Kowalski, W. Rembisz, (2003), Model zachowań gospodarstwa rolnego w warunkach endogenicznych i egzogenicznych, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 1 (294), IERiGŻ, Warszawa, s. 8.

⁸ P. Davidsson, B. Honig, (2003), The role of social and human capital among nascent entrepreneurs, Journal of Business Venturing nr 18, Elsevier Science Inc., s. 321.

lokalnym szczeblu. Ich kwalifikacje i umiejętności zarządcze decydują w dużym stopniu o sukcesie gospodarczym wiejskich społeczności⁹.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza roli kapitału ludzkiego w kreowaniu rozwoju na terenach wiejskich. W pracy podjęto próbę wyznaczenia czynników, które oddziałują na kształtowanie kapitału ludzkiego oraz określenia powiązania tego procesu z narastaniem zjawisk rozwojowych. Wśród rozpatrywanych elementów wyodrębniono przede wszystkim działania na rzecz podnoszenia poziomu wiedzy i kwalifikacji. W tym kontekście zbadano dostępność przestrzenną i jakość funkcjonowania instytucji społecznych (edukacyjnych, szkoleniowych, kulturalnych, placówek opieki zdrowotnej). Wnioski z analizy zebranego materiału empirycznego powiązano ze stopniem rozwoju społeczności lokalnych (wsi), rozumianym wieloaspektowo jako proces ekonomiczny, społeczny i środowiskowy, którego celem jest długookresowa poprawa dobrobytu wszystkich osób żyjących i pracujących na danym terenie¹⁰.

1. Kapitał ludzki a rozwój obszarów wiejskich – uwagi metodyczne

Zarówno pojęcie kapitału ludzkiego, jak i określenie rozwoju obszarów wiejskich można rozumieć wieloznacznie. Kapitałem ludzkim najczęściej nazywa się wiedzę, doświadczenia i umiejętności człowieka wykorzystywane w pracy zawodowej¹¹. Zgodnie z założeniami teorii ekonomii dysponowanie tymi cechami na określonym poziomie ma wpływ na produktywność pracy, co w konsekwencji przekłada się na wysokość zarobków. Z kolei rozwój obszarów wiejskich najogólniej definiuje się poprzez stopień poprawy społecznych i ekonomicznych warunków życia ludzi. W tym kontekście rozwój wsi i poziom kapitału ludzkiego jej mieszkańców są wzajemnie uwarunkowane¹² (rysunek 1).

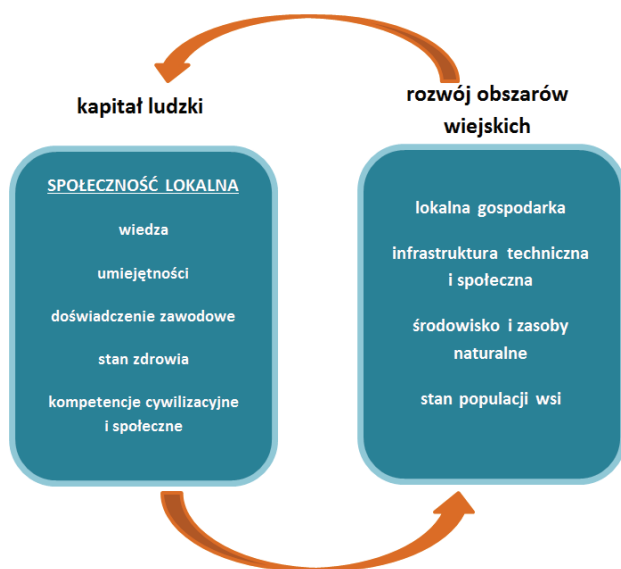
⁹ M. Kłodziński, (2010), Główne funkcje polskich obszarów wiejskich z uwzględnieniem dezagrarnizacji wsi i pozarolniczej działalności gospodarczej, [w:] B. Kłos, D. Stankiewicz (red.), *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Biura Analiz Sejmowych nr 4 (24), Warszawa, s. 13.

¹⁰ M.J. Moseley, (2003), *Rural development. Principles and practice*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Dehli, s. 4.

¹¹ D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, (1993), *Ekonomia*, tom 1, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 335.

¹² K. Singh, (2009), *Rural development. Principles, policies and management*, third edition, Sage Publication India Pvt Ltd., s. 79-80.

Rysunek 1. Kapitał ludzki a rozwój obszarów wiejskich

Źródło: Opracowanie własne.

Działania prorozwojowe wymagają bowiem istnienia lokalnych zasobów ludzkich i fizycznych, które poprzez swój udział w tych inicjatywach jako jednostki bądź instytucje, decydują o skali i efektach tych przedsięwzięć. Jak już zaznaczono zazwyczaj łączą się one z poziomem aktywności gospodarczej mieszkańców, dążeniami do poprawy i zachowania środowiska naturalnego, wprowadzania ulepszeń w publicznej infrastrukturze technicznej i społecznej.

Rola wiedzy, umiejętności, doświadczeń społeczności lokalnej w procesie rozwoju jest kluczowa. Chodzi tu nie tylko o rodzaj wyznaczonych przez nią celów rozwojowych, czy wybór sposobów ich osiągnięcia¹³, ale także o samo powodzenie działań w tym zakresie. Trzeba zaznaczyć, że na kształtowanie się zasobu kapitału ludzkiego danej społeczności oddziałują podjęte w przeszłości przedsięwzięcia w sferze społecznej, gospodarczej czy środowiskowej. Wiedza i umiejętności mieszkańców wsi zależą więc od funkcjonowania formalnych i nieformalnych instytucji społecznych w skali lokalnej (przedszkoli, szkół, rodzin, ośrodków szkoleniowych, doradczych, placówek kulturalno-oświatowych, placówek

¹³ J.E. Carlson, L.M. Lassey, W.R. Lassey, (1981), Rural society and environment in America, McGraw-Hill, s. 338.

ochrony zdrowia, podmiotów prywatnych, organizacji pozarządowych, a także norm i wartości)¹⁴.

Zasoby o charakterze jakościowym, takie jak wiedza czy umiejętności nie są dobrze mierzalne w sposób bezpośredni. Na ogół bierze się pod uwagę cechy, które stanowią ich odzwierciedlenie: poziom wykształcenia, wysokość zarobków, wyniki różnorodnych testów. Niejednokrotnie próbuje się analizować kapitał ludzki i jego uwarunkowania na poziomie ponadjednostkowym: społeczności lokalnych, miast, regionów i państw. W niniejszym opracowaniu kapitał ludzki rozpatruje się na poziomie wsi. Uwzględniając ograniczenia w pomiarze jego poziomu, jako kryterium wzięto pod uwagę aktywność ludności wiejskiej w podnoszeniu wiedzy i kwalifikacji zawodowych. Przeanalizowano również dostępność przestrzenną i oceny jakości funkcjonowania wybranych instytucji społecznych (edukacyjnych, szkoleniowych, kulturalnych, opieki zdrowotnej). W tym kontekście określono zróżnicowanie badanych wsi pod kątem jakości zasobu kapitału ludzkiego, jakim cechują się ich mieszkańcy.

Uznano, że analiza roli kapitału ludzkiego w rozwoju obszarów wiejskich wymagała przeprowadzenia następujących czynności badawczych:

1. kategoryzacji wsi ze względu na wystąpienie zjawiska rozwoju;
2. określenia rozpowszechnienia działań na rzecz zwiększenia wiedzy oraz podnoszenia kwalifikacji zawodowych wśród mieszkańców wsi;
3. określenia dostępności przestrzennej i jakości funkcjonowania instytucji, za funkcję których uznaje się tworzenie kapitału ludzkiego;
4. zbadanie związku pomiędzy rozpowszechnieniem działań na rzecz zwiększenia wiedzy i podnoszenia kwalifikacji zawodowych wśród mieszkańców wsi, dostępnością przestrzenną i jakością funkcjonowania ww. instytucji a rozwojem wsi.

Przeprowadzenie badań w zakresie rozwoju, jak i kształtowania się kapitału ludzkiego stwarza potrzebę analiz w dynamicznym wymiarze. Z tego względu w pracy wykorzystano nie tylko wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 2011, ale również w 2005 roku. W odniesieniu do wybranych zagadnień w zestawieniach określono również lata wcześniejsze, tj. okres 2000-2005.

¹⁴ D. Kołodziejczyk, Wprowadzenie, Wnioski i rekomendacje [w:] M. Gospodarowicz, H. Kałuża, D. Kołodziejczyk, A. Wasilewski, (2009), Instytucjonalne instrumenty kształtowania kapitału ludzkiego i społecznego na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego, Raport PW, nr 138, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 7-8, 121-123.

Panelowy charakter badań prowadzonych na tej samej próbie miejscowości wiejskich rozmieszczonych na terenie całego kraju w pełni umożliwia przeprowadzenie analiz w określonych przedziałach czasowych. Określenie wzajemnych powiązań poziomu kapitału ludzkiego i lokalnego rozwoju wymagało w pierwszej kolejności wyboru **kryteriów rozwoju** dla badanych wsi. Z uwagi na wieloaspektowe rozumienie tego procesu (ekonomiczne, społeczno-demograficzne, środowiskowe), przy jego wyznaczaniu uwzględniono kilka elementów, w tym odnoszących się do:

- działalności instytucji publicznych (gminy);
- poziomu zróżnicowania (wielofunkcyjności) lokalnej gospodarki;
- mobilności w zakresie liczby gospodarstw domowych (rodzin) w badanych wsiach;
- stanu środowiska naturalnego w obrębie badanych miejscowości.

Wskazane przejawy rozwoju wsi są ze sobą powiązane poprzez wzajemne oddziaływanie i uwarunkowania. Działania organów władzy lokalnej mają bezpośredni wpływ na sytuację gospodarczą administrowanego przez siebie obszaru, jak i na panujące na nim warunki środowiskowe. Władza na szczeblu gminy jest dysponentem różnych instrumentów polityki umożliwiających programowanie i uczestnictwo w procesie rozwoju, a zwłaszcza jego ukierunkowanie. Z kolei poziom zróżnicowania lokalnej gospodarki i poszczególnych rynków określają zarówno realia funkcjonowania podmiotów władzy publicznej, jak i oddziałuje na kondycje środowiska naturalnego, a także przekłada się na poziom życia miejscowej ludności. Kondycja lokalnej gospodarki uzależniona jest od wielkości, struktury demograficznej i społecznych cech populacji zamieszkującej dany obszar. Istotnym czynnikiem oddolnego rozwoju danej miejscowości mogą stać się zasoby naturalne, co również nie pozostaje bez wpływu na cechy demograficzne i rozwój kapitału ludzkiego.

Uznano, iż nasilenie rozwoju zależy od przeprowadzenia przez lokalne instytucje przedsięwzięć inwestycyjnych w publiczną infrastrukturę techniczną lub/i społeczną wsi¹⁵. Dokonanie takich inwestycji ze środków publicznych pozytywnie oddziałuje nie tylko na wzrost gospodarczy poprzez tworzenie efektu mnożnikowego w skali lokalnej, ale także powinno przekładać się na poprawę poziomu życia mieszkańców. Z kolei brak takich działań prowadzi do

¹⁵ B. Kukła, (2006), Rozwój lokalny a wydatki gmin, Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu nr 10, Ekonomiczne i organizacyjne instrumenty wspierania rozwoju lokalnego, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 437, Szczecin, s. 146.

stanu przeciwnego – zastoju ekonomicznego, co w konsekwencji opóźnia tempo polepszenia warunków bytowych ludności.

Istotny aspekt postępu gospodarczego dotyczy stopnia dywersyfikacji lokalnej gospodarki. Przyjęto, iż w związku ze zmniejszaniem się roli rolnictwa w gospodarce, lokalne rynki oparte wyłącznie o ten sektor, ograniczają możliwości poszczególnych obszarów na wielofunkcyjny rozwój oraz na osiągnięcie przez ludność dochodów na satysfakcjonującym poziomie. Występowanie jednostek gospodarczych z pozarolniczego sektora produkcji i usług przekłada się zazwyczaj na wzrost złożoności i atrakcyjności lokalnych rynków produkcji, konsumpcji, pracy, ale także zwiększa prawdopodobieństwo osiągnięcia relatywnie większych zarobków przez ich uczestników. Dlatego do wsi rozwijających się zaliczono miejscowości, w których w stosunku do poprzedniego okresu badania, odnotowano wzrost liczby rodzin z osobami prowadzącymi działalność gospodarczą na własny rachunek.

Nieodłączną cechą rozwoju wsi jest również jej żywotność. Żywotność wsi w aspekcie społecznym zapewnia dodatni ruch naturalny ludności lub/i dodatnie saldo migracji. Mobilność przestrzenna, jej skala oraz kierunek przekłada się na zahamowanie lub złagodzenie, obecnie często występujących na obszarach wiejskich, procesów społecznego zanikania wsi (wyludnianie wsi, starzenie wsi)¹⁶.

Kolejny czynnik, coraz bardziej znaczący w rozwoju terenów wiejskich, dotyczy stanu środowiska naturalnego. Degradacja przyrody, utrata walorów krajobrazowych, zazwyczaj w bliższej lub dalszej konsekwencji odzwierciedla pogorszenie się warunków życia i prowadzenia działalności rolniczej oraz spadek atrakcyjności osiedleńczej danego obszaru. Dlatego procesy rozwoju wsi coraz silniej łączą się z działaniem na rzecz zachowania wiejskiej przyrody.

Przeprowadzona w opracowaniu kategoryzacja poszczególnych wsi w zakresie wystąpienia procesów rozwojowych opierała się na kryteriach jakościowo-ilościowych. Opisane przejawy rozwoju wsi posłużyły do stworzenia zmiennych diagnostycznych (tabela 1). Zmienne inwestycje komunalne dotyczyła prac z zakresu infrastruktury technicznej i społecznej wykonanych przez gminę w danej wsi w okresie 2005-2011. Różnicowanie funkcjonalne lokalnej gospodarki określono poprzez liczbę rodzin z osobami prowadzącymi pozarolniczą, indywidualną działalność gospodarczą.

¹⁶ A. Wrzochalska (red.), (2012), Mobilność przestrzenna i społeczna ludności wiejskiej, Raport nr 45, Program Wieloletni 2011-2014, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 78.

Tabela 1. Przyjęte kryteria procesu rozwoju badanych wsi

Przesłanki rozwoju	Nazwa zmiennej diagnostycznej	Jednostka miary	Poziom rozwoju
działalność władzy lokalnej	x_1 – inwestycje komunalne w infrastrukturę techniczną i społeczną przeprowadzone w okresie 2005-2011.	zmienna zerojedynkowa (0 – brak inwestycji; 1 – przeprowadzenie inwestycji)	$x_1 = 1$
poziom zróżnicowania gospodarki wiejskiej	x_{2a} – liczba rodzin z osobami prowadzącymi pozarolniczą, indywidualną działalność gospodarczą w roku 2005; x_{2b} – liczba rodzin z osobami prowadzącymi pozarolniczą, indywidualną działalność gospodarczą w roku 2011.	zmienna ilościowa	$x_{2a} > x_{2b}$
stan ludności	x_{3a} – liczba rodzin we wsi w 2005; x_{3b} – liczba rodzin we wsi w 2011; x_{3c} – liczba rodzin, które wyemigrowały z badanej wsi w okresie 2005-2011; x_{3d} – liczba rodzin które osiedliły się w badanej wsi w okresie 2005-2011.	zmienna ilościowa	$(x_{3b} > x_{3a}) \cap (x_{3d} < x_{3c})$
stan środowiska naturalnego	x_4 – stopień zanieczyszczenia gleb w 2005; x_{4a} – stopień zanieczyszczenia gleb w 2011; x_5 – stopień zanieczyszczenia wód w 2005; x_{5a} – stopień zanieczyszczenia wód w 2011; x_6 – stopień zanieczyszczenia powietrza w 2005; x_{6a} – stopień zanieczyszczenia powietrza w 2011; x_7 – stopień zanieczyszczenia lasów w 2005; x_{7a} – stopień zanieczyszczenia lasów w 2011.	zmienna ilościowa (1 – najniższy stan czystości; 5 – najwyższy stan czystości)	$\eta(x_4, x_5, x_6, x_7) = < \eta(x_{4a}, x_{5a}, x_{6a}, x_{7a})$

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiety IERiGŻ-PIB.

W tym przypadku rozwój dotyczył miejscowości, w których liczba rodzin z osobami prowadzącymi działalność gospodarczą odnotowana w 2011 r. przewyższała analogiczną wartość dla roku 2005. Zmienne odnoszące się do liczebności rodzin odzwierciedlały stan populacji wsi, ukształtowany w wyniku procesów demograficznych (płodność, umieralność, formowanie się i rozpad rodzin) oraz zjawisk migracyjnych. W tym aspekcie przyjęto, że przejawami rozwoju wsi były dodatnie wartości salda liczebności rodzin oraz migracji w latach 2011 i 2005. Z kolei stan środowiska naturalnego oceniono na podstawie szacunków stopnia zanieczyszczenia gleb, wód, powietrza i lasów we wsiach objętych ankietyzacją¹⁷.

W dalszych częściach pracy miejscowości, w przypadku których odnotowano większość, czyli co najmniej trzy z czterech wybranych przesłanek rozwoju, określono mianem wsi rozwojowych. Resztę spośród badanych miejscowości, tj. na terenach, gdzie odnotowano relatywnie mniejsze nasilenie przesłanek rozwoju bądź ich brak, zdefiniowano jako pozostałe. Obrane kryterium służyło ukazaniu roli kapitału ludzkiego w rozwoju badanych miejscowości. Przyjęto założenie, iż rozwój względnie częściej mógł dotyczyć wsi, których mieszkańcy byli aktywni w podnoszeniu wiedzy i kwalifikacji zawodowych oraz gdzie dostępność do instytucji wspomagających poprawę kapitału ludzkiego, a także jakość ich funkcjonowania, były na odpowiednio wysokim poziomie.

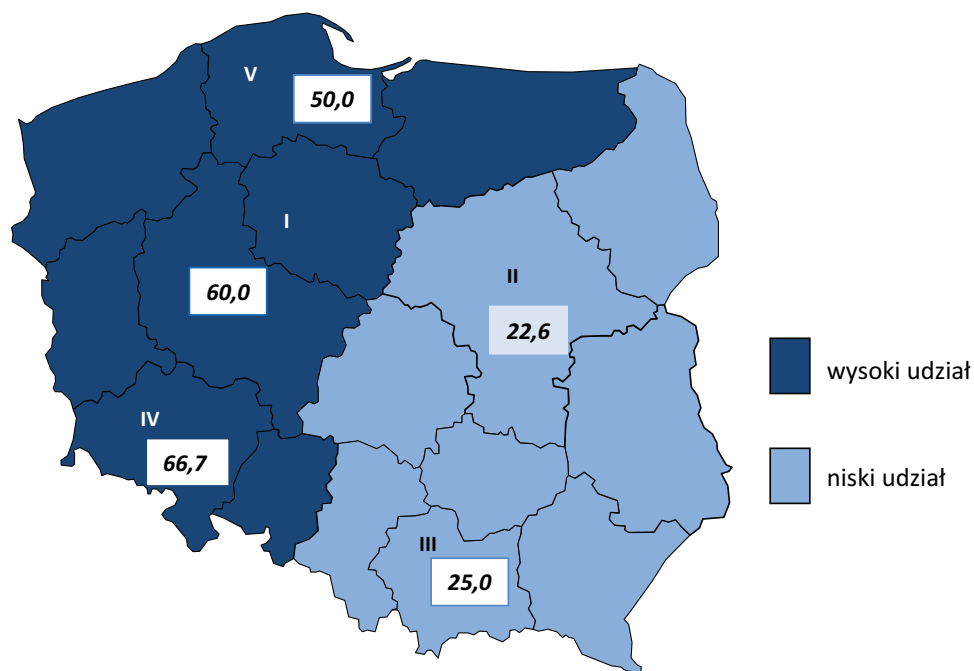
2. Przestrzenne zróżnicowanie w nasileniu rozwoju badanych miejscowości

Z przeprowadzonych badań wynika, iż rozwój odnotowano w 36,8% spośród ogółu badanych miejscowości. Proces ten w okresie 2005-2011 nie miał jednak równomiernego charakteru (mapka 1). Najsilniej zaznaczył się on w obrębie makroregionu południowo-zachodniego, gdzie korzystne zmiany odnotowano w 66,7% wsi. Dane ankietowe wykazały, że relatywnie najszybszy pod względem tempa poprawy rozwój w granicach województw lubuskiego, dolnośląskiego i opolskiego wynikał z kilku czynników. Po pierwsze, w większości tamtejszych miejscowości podejmowane były inwestycje gminne w infrastrukturę techniczną i społeczną. Jeżeli chodzi o infrastrukturę techniczną, to najczęściej budowano i remontowano drogi, przystanki autobusowe i chodniki. Nakłady

¹⁷ Respondenci oceniali stan czystości środowiska naturalnego we wsi i najbliższej okolicy w skali od jednego do pięciu, przy czym pięć oznaczał najwyższy stan czystości.

w infrastrukturę społeczną dotyczyły z kolei budowy lub modernizacji szkół, hal i boisk sportowych, bibliotek oraz świetlic wiejskich.

Mapka 1. Przestrzenne zróżnicowanie w wysokości odsetka wsi według nasilenia symptomów rozwoju w latach 2005-2011*

* Poszczególnym makroregionom odpowiadają następujące oznaczenia i województwa: **środkowozachodni (I)** – kujawsko-pomorskie i wielkopolskie; **środkowowschodni (II)** – mazowieckie, lubelskie, łódzkie i podlaskie; **południowo-wschodni (III)** – małopolskie, podkarpackie, śląskie i świętokrzyskie; **południowo-zachodni (IV)** – dolnośląskie, lubuskie i opolskie; **północny (V)** – pomorskie, warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie. W badaniach IERiGŻ-PIB makroregiony wyodrębniono na podstawie cech społeczno-ekonomicznych rolnictwa i obszarów wiejskich, przy uwzględnieniu historycznie ukształtowanych uwarunkowań rozwoju gospodarczego w różnych częściach kraju.

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Po drugie, na opisywanych terenach w analizowanym okresie stosunkowo najrzadziej odnotowano pogorszenie stanu środowiska naturalnego. Przeciwnie, w porównaniu do poprzedniego badania, częściej deklarowano poprawę w tym zakresie. Dodatkowo warto podkreślić, iż w większości wsi z tego regionu

i w ich okolicach występowały niezanieczyszczone powietrze, gleby, wody i lasy. Kolejną determinantą ponadprzeciętnej poprawy w przejawach rozwoju wsi w makroregionie południowo-zachodnim była przedsiębiorczość mieszkańców. W analizowanym siedmioleciu w niemal każdej miejscowości zwiększyła się liczba rodzin z osobami prowadzącymi działalność gospodarczą na własny rachunek. Trzeba jednak zaznaczyć, iż korzystna dynamika odnosząca się do poszczególnych przejawów rozwoju w przypadku części miejscowości z makroregionu południowo-zachodniego wynikała z wcześniej występujących zapóźnień. W szczególności dotyczyły one stanu środowiska naturalnego oraz rozpowszechnienia indywidualnej działalności gospodarczej.

Na przeciwległym biegunie pod względem przejawów tempa rozwoju znalazł się makroregion środkowowschodni. Odsetek miejscowości, w których w 2011 roku odnotowano taki proces w stosunku do sytuacji w 2005 roku, był tam relatywnie najniższy i wyniósł 22,6%. Na obszarach wiejskich województw: mazowieckiego, łódzkiego, podlaskiego i lubelskiego relatywnie najsilniej zaznaczyły się zjawiska wyludniania. W zdecydowanej większości z ankietowanych miejscowości odnotowano spadek liczby mieszkańców, wywołany po części migracjami (na ogół do miast, nieco rzadziej do innych wsi i za granicę) oraz częściowo zanikiem gospodarstw domowych osób z najstarszej grupy wiekowej. W wymienionych województwach, zwłaszcza w podlaskim, lubelskim i mazowieckim zaznaczyły się tereny o dużej intensywności wyludniania, co było spowodowane przede wszystkim starzeniem się populacji i zwiększoną mobilnością przestrzenną w kierunku terenów zurbanizowanych. Na opisywanych obszarach relatywnie niewielki był udział wsi, gdzie zaznaczyła się więcej niż jedna spośród wyodrębnionych w tabeli 1 przesłanek rozwoju. Nawet jeżeli w skali lokalnej odnotowano wzrost przedsiębiorczości to nie towarzyszyły temu korzystne zjawiska ludnościowe czy środowiskowe.

3. Zwiększanie wiedzy i podnoszenie kwalifikacji zawodowych ludności wiejskiej

Z przeprowadzonych dotąd badań wynika jednoznacznie, że nastąpiła poprawa poziomu wykształcenia ludności wiejskiej. Znacząco przybyło mieszkańców wsi legitymujących się dyplomem studiów wyższych czy zdaną maturą. W porównaniu do okresu połowy lat 90., pod koniec lat dwutysięcznych wśród ludności wiejskiej odsetek osób z wykształceniem wyższym wzrósł ponad czterokrotnie, a z wykształceniem średnim ponad półtorakrotnie. Ubyło z kolei

osób, które ukończyły tylko szkołę podstawową. U podstaw pozytywnych tendencji edukacyjnych leżały różne przyczyny, od wkroczenia w wiek aktywności zawodowej pokolenia wyżu demograficznego lat 80., przez ogólną zmianę społeczno-kulturowych postaw w odniesieniu do kształcenia, aż po wzrost wymagań rynku pracy odnośnie kwalifikacji pracowników¹⁸. Niezależnie od procesów wyrównywania się poziomów wykształcenia utrzymywała się luka edukacyjna między mieszkańcami wsi a ludnością z miast. Różnice w poziomie wykształcenia między wymienionymi kategoriami społecznymi w dalszym ciągu były znaczące. Przykładowo, w 2009 roku na obszarach wiejskich odsetek osób z wykształceniem wyższym był niespełna trzykrotnie niższy niż w miastach. Dysproporcje między wskazanymi kategoriami ludności odnośnie poziomu wiedzy i kwalifikacji, pojmowanego nie tylko poprzez wykształcenie, mogła pogłębiać również skala rozpowszechnienia uczestnictwa w różnych formach pozaszkolnego kształcenia: kursach zawodowych i szkoleniach. Zaangażowanie w podnoszenie kwalifikacji, postrzegane jest w teorii ekonomii jako jedne z najważniejszych rodzajów inwestycji w kapitał ludzki, który ma bezpośrednie przełożenie zarówno na poziom dochodów, jak i występowanie względnie mniejszego ryzyka utraty pracy¹⁹. Jest ono szczególnie ważne w przypadku osób w średnim i w starszym wieku, od dawna aktywnych zawodowo. Udział w szkoleniach czy kursach powinien zwiększać nie tylko osiągnięty przez nich dochód z wykonywanej pracy (np. poprzez wzrost wydajności), ale także stanowić zabezpieczenie przed zwolnieniem. Wynika to z faktu, iż pracodawcy są relatywnie mniej skłonni zrezygnować z usług pracownika, w którego wcześniej zainwestowali. Jak już wspomniano, korzystanie z pozaszkolnych usług edukacyjnych ludności wiejskiej, w tym szczególnie w osób w średnim wieku, miało w Polsce miejsce rzadko²⁰.

Wyniki ankiety IERiGŻ-PIB dokumentują fakt, iż w 2011 roku w niespełna co piątej badanej wsi mieszkańcy zdobyli pozaszkolne kwalifikacje zawodowe poprzez udział w pozarolniczych kursach zawodowych oraz kursach ogólnorolniczych (tabela 2). W niemal co ósmej miejscowości deklarowano z kolei uczestnictwo ludności w kursach specjalistycznych. Analiza danych w odniesie-

¹⁸ M. Dudek, (2012), Wybrane uwarunkowania zmian poziomu wykształcenia ludności wiejskiej w Polsce, Roczniki Naukowe SERiA, t. XIV, z. 3, Warszawa-Poznań-Białystok, s. 65-67.

¹⁹ G. Becker, (1993), Human capital. A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. Third edition, Chicago University Press, Chicago-London, s. 21.

²⁰ I. Grabowska, I.E. Kotowska, (2009), Status edukacyjny członków gospodarstw domowych, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków, Rada Monitoringu Społecznego, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa, s. 90-93.

niu do aktywności mieszkańców wsi w podejmowaniu działań na rzecz zwiększenia wiedzy i kwalifikacji wykazała występowanie kilku prawidłowości. Po pierwsze, ze wszystkich wymienionych wyżej form nabywania pozaszkolnych kwalifikacji na stosunkowo większą skalę korzystała ludność z miejscowości, gdzie odnotowano symptomy rozwoju. Ukończenie pozarolniczych, ogólnorolniczych i specjalistycznych kursów, cechowało ludność z odpowiednio 21,4; 35,7 oraz 17,9% tych wsi (Aneks, rysunek 1).

Tabela 2. Uczestnictwo ludności wiejskiej w kształceniu pozaszkolnym w latach 2005-2011

Wyszczególnienie	Odsetek wsi z mieszkańcami, którzy zdobyli pozaszkolne kwalifikacje zawodowe					
	ogółem	w tym makroregiony [*] :				
		I	II	III	IV	V
pozarolnicze kursy zawodowe	19,7	20,0	12,9	31,3	22,2	20,0
kursy ogólnorolnicze	19,7	30,0	22,6	6,3	0,0	40,0
kursy specjalistyczne	13,1	20,0	16,1	6,3	22,2	0,0
Wyszczególnienie	Odsetek ludności rolniczej ^{**} wśród ogółu osób, które uzyskały pozaszkolne kwalifikacje zawodowe					
	ogółem	w tym makroregiony:				
		I	II	III	IV	V
pozarolnicze kursy zawodowe	25,0	0,0	42,9	14,3	36,4	35,0
kursy ogólnorolnicze	92,4	97,3	82,1	100,0	0,0	96,9
kursy specjalistyczne	76,0	6,7	79,8	100,0	100,0	0,0

* nazwy makroregionów tak jak mapce 1

** członkowie rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Po drugie, zainteresowanie ludności wiejskiej poszczególnymi rodzajami kwalifikacji było zróżnicowane i wiązało się z typem rodziny oraz miejscem zamieszkania w określonym makroregionie. Kursy ogólnorolnicze i specjalistyczne wybierały względnie częściej osoby pochodzące z rodzin rolniczych niż z bezrolnych. Wśród ogółu uczestników zajęć z tematyki ogólnorolniczej oraz z przedmiotów specjalistycznych aż 92,4% i 76,0% stanowili członkowie rodzin użytkujących gospodarstwa rolne. Stosunkowo większa partycypacja ludności rolniczej w kursach tego typu wynikała z relatywnie szerszej oferty edukacyjnej skierowanej do tej zbiorowości. Szkolenia dla rolników czy dla osób zatrudnionych w rolnictwie, obejmujących zarówno ogólną, jak i fachową tematykę odby-

wały się na obszarach wiejskich na dużą skalę dzięki rozpowszechnieniu programów publicznych²¹.

Zdobywanie pozarolniczych kwalifikacji zawodowych miało miejsce stosunkowo najczęściej we wsiach makroregionu południowo-wschodniego. Ukończenie kursów tego typu przez mieszkańców deklarowano w 31,3% miejscowości z tych terenów. W tamtejszych wsiach od dawna rozpowszechniona była praca w sektorach przemysłu czy usług. Stąd mogło wynikać relatywnie większe zainteresowanie ludności kwalifikacjami użytecznymi w branżach nierolniczych. Z kolei kursy rolnicze podejmowano względnie najczęściej na terenach o tradycyjnie wysokim poziomie rozwoju rolnictwa, czyli w makroregionie środkowozachodnim (tj. w województwach wielkopolskim i kujawsko-pomorskim) i na obszarach makroregionu północnego (w województwach zachodniopomorskim, pomorskim i warmińsko-mazurskim) gdzie od lat występowały największe obszary gospodarstwa rolne. Ukończenie kursów ogólnorolniczych stwierdzano odpowiednio w przypadku mieszkańców z 30 i 40% wsi ze wskazanych makroregionów.

3.1. Podnoszenie wiedzy i kwalifikacji zawodowych rolników i osób zatrudnionych w rolnictwie

Jedną z najważniejszych instytucji działających na rzecz zwiększenia wiedzy i kwalifikacji rolników oraz osób zatrudnionych w rolnictwie są placówki doradztwa rolniczego. Instytucje te realizują swoje zadania m.in. poprzez szkolenia, kursy zawodowe, spotkania informacyjne czy konsultacje. Jak wynika ze zgromadzonych przez IERiGŻ-PIB danych w latach 2005-2011 zmniejszyły się w badanych wsiach zasięg oraz intensywność funkcjonowania służb doradczych (tabela 3). W porównaniu do okresu 2000-2005 odsetek wsi, w których odbyły się spotkania rolników z pracownikami wspomnianej organizacji zmalał o 6,6 pkt. proc., tj. z 80,3 do 73,7%. W latach 2005-2011 spotkania rolników z doradcami odbywały się na ogół raz na kilka lat (58,9% spośród ogółu wsi). Znacznie rzadziej miały one miejsce więcej niż raz a mniej niż pięć razy (28,6% wsi). Pięciokrotnie i więcej spotkań z doradcami zorganizowano w 12,5% badanych

²¹ W latach 2004-2008 w ramach realizacji dwóch edycji działania „Szkolenia”, które było częścią SPO „Rolnictwo” szkoleniami objęto ponad 414 tys. rolników i osób zatrudnionych w rolnictwie i w leśnictwie. W latach 2007-2013 dzięki realizacji działania „Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie” planuje się objęcie tą usługą edukacyjną ponad 400 tys. osób, por.: M. Dudek, (2010), Kapitał ludzki w rolnictwie oraz wybrane instrumenty jego wsparcia, Komunikaty Raporty Ekspertyzy, nr 540, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 24-26.

wsi. Trzeba zaznaczyć, iż w porównaniu do poprzedniego okresu badania, odsetek miejscowości z relatywnie większą liczbą kontaktów z doradcami zwiększył się niespełna dwukrotnie. Nie zmienia to faktu, że w latach 2005-2011 rolnicy czy osoby pomagające w gospodarstwie względnie rzadziej korzystali ze wskazówek pracowników jednostek doradztwa rolniczego. Choć nadal spotkania odbywały się w większości wsi, spadek ich rozpowszechnienia wiązać należy ze wzmożoną aktywnością ośrodków doradztwa rolniczego w poprzednim okresie. W szczególności dotyczyło to drugiej połowy lat dwutysięcznych, które przypadły na początek członkostwa Polski w UE i objęcia krajowego rolnictwa WPR. Zasadnicze zmiany dotyczące organizacji rynków rolnych czy prowadzenia działalności rolniczej wymagały wtedy szerokiego wsparcia informacyjnego i doradczego. Uczestniczyły w nim przede wszystkim placówki publicznego doradztwa. Przedmiotem działań pracowników tych służb była wówczas pomoc w korzystaniu z różnych instrumentów WPR (głównie płatności bezpośrednich). Kilka lat po akcesji sytuacja nie wymagała już tak intensywnych działań, ponieważ znaczna część rolników dostatecznie zapoznała się z niezbędnymi informacjami. Nie oznacza to jednak, że spadło zainteresowanie użytkowników gospodarstw fachowymi poradami. Wzrastająca konkurencja na rynkach rolnych oraz rosnące wymagania odnośnie jakości produkcji wymagają poszerzania wiedzy nie tylko w sferze systemowej organizacji sektora rolnego, ale i w zakresie metod produkcji, zarządzania gospodarstwem, marketingu czy sytuacji rynkowej. Zebrane informacje świadczą o tym, że w latach 2005-2011 we wsiach rozwojowych spotkania z doradcami organizowano na większą niż w pozostałych miejscowościach skalę (Aneks, rysunek 2). Kontakty tego typu miały miejsce w przypadku 85,7% wsi rozwojowych i względnie częściej były powtarzane.

Odległość nie stanowiła istotnej bariery w kontaktach rolników z doradcami (tabela 4). Z badań IERiGŻ-PIB wynika, iż przeciętnie placówki doradztwa rolniczego były oddalone od badanych wsi o 13 kilometrów. Zarówno w skali kraju, jak i w poszczególnych makroregionach wskaźnik ten kształtował się na podobnym poziomie, czyli od 10 do 15 kilometrów. Warto zaznaczyć, że w 2011 w przypadku połowy spośród ankietowanych miejscowości dystans ten nie przekraczał 10 kilometrów. Dodatkowo w poszczególnych makroregionach odległości wsi od placówki doradczej nie przekładała się bezpośrednio na dostępność pracowników służb doradczych w formie spotkań. Przykładowo, w 2011 roku najmniejszy odsetek wsi, w których zorganizowano spotkania z doradcami odnotowano na terenie makroregionu północnego (tabela 3). Średnia odległość miejscowości od instytucji doradztwa rolniczego na tamtych terenach była niższa od przeciętnej w kraju. O malejącym znaczeniu dystansu

przestrzennego w kontaktach usługobiorców z doradcami świadczyły również opinie tych pierwszych. W zdecydowanej większości spośród badanych wsi, rolnicy nie sygnalizowali, iż odległość w jakikolwiek sposób była przeszkodą we współpracy z przedstawicielami służb doradczych. Warto dodać, iż sześć lat wcześniej przeciwne opinie odnotowywano nieco częściej²². Niewątpliwie znaczenie miało tu rozpowszechnienie samochodów oraz możliwość innych form kontaktów (telefony, Internet). Warto dodać, iż w części miejscowości pracownicy ośrodków doradztwa byli również w określonych dniach i godzinach dostępni dla zainteresowanych w siedzibie urzędu gminy.

Tabela 3. Spotkania rolników z doradcami w latach 2000-2011

Wyszczególnienie	Odsetek wsi, w których odbyły się spotkania z doradcami w latach	
	2000-2005	2005-2011
ogółem	80,3	73,7
(w tym:) jedno	62,3	58,9
• więcej niż jedno ale nie więcej niż pięć	31,1	28,6
• więcej niż pięć	6,6	12,5
Makroregiony		
Środkowozachodni	70,0	90,0
Środkowowschodni	90,3	74,2
Południowo-wschodni	75,0	81,3
Południowo-zachodni	55,6	77,8
Północny	90,0	40,0

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Badania IERiGŻ-PIB z 2011 roku wskazują na poprawę oceny funkcjonowania placówek doradztwa rolniczego. Rolnicy z większości badanych wsi pozytywnie ocenili pracę tych instytucji. W okresie 2005-2011 odsetek korzystnych ocen w poszczególnych miejscowościach zwiększył się o 9,2 pkt. proc., z 46,1 do 55,3%. W wypowiedziach respondentów podkreślano niezawodność i wysokie kompetencje pracowników służb doradczych (*zawsze można liczyć na ich pomoc; działają sprawnie; mają duże uznanie wśród rolników*). Badani wskazywali również na stosowanie właściwych metod upowszechnienia wiedzy oraz konieczność dalszego funkcjonowania systemu doradztwa, m.in. ze względu na istniejące

²² A. Sikorska, (2006), Doradztwo rolnicze – opinie mieszkańców wsi o działalności ODR, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 1 (45), Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Poznaniu, Poznań, s. 89.

zapotrzebowanie wśród zainteresowanych tego typu pomocą rolników (*należyćie przekazują informacje poprzez szkolenia; ODR-y są potrzebne; korzystający są zadowoleni*). Warto dodać, iż pozytywne zdania o pracy doradców rolnych łączyły się z częstotliwością kontaktów z nimi. Przykładowo, w analizowanym okresie 2005-2011 spotkania z doradcami powtarzane były najczęściej w miejscowościach makroregionu śródkowozachodniego. Jednocześnie na tych terenach opinie o publicznym doradztwie rolnym były relatywnie najlepsze (w 70% wsi dominowały pozytywne oceny). Można sądzić, iż na obszarach zazwyczaj kojarzonych z rynkowo ukierunkowanym i dochodowym rolnictwem występował względnie większy popyt na profesjonalne doradztwo służące rozwojowi gospodarstw rolnych²³. W tym przypadku częstotliwość współpracy obu stron przekładała się m.in. na zadowolenie rolników z jakości świadczonych usług.

Tabela 4. Dostępność przestrzenna placówek doradztwa rolniczego i ocena ich funkcjonowania w badanych wsiach

Odległość badanych wsi od placówek doradztwa rolniczego w 2011 roku (w km)		
średnia	13	
mediana	10	
Opinie o placówkach doradztwa rolniczego		
Oceny (w %)	w latach:	
	2005	2011
pozytywne	46,1	55,3
negatywne	31,6	26,3
średnie	6,5	3,9
brak zdania	15,8	14,5
ogółem	100	100

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Nie oznacza to jednak, że w skali całego kraju nie zgłaszano zastrzeżeń do funkcjonowania placówek doradztwa rolniczego (tabela 4). W 2011 negatywne opinie w tym zakresie odnotowano w przypadku 26,3% ankietowanych wsi. I choć w porównaniu do poprzedniego badania odsetek ten zmalał o ponad 5 pkt. proc. (z 31,6 do 26,3%), to w obu okresach deklarowano podobne za-

²³ Z badań wynika, iż z placówkami doradztwa rolniczego współpracowali relatywnie najczęściej użytkownicy gospodarstw rolnych o dużym areale UR oraz znaczącej skali produkcji, por. M. Dudek, (2009), Korzystanie z usług niematerialnego wspierania rolników po przystąpieniu polski do Unii Europejskiej, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 4 (59), Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Poznaniu, Poznań, s. 124-125.

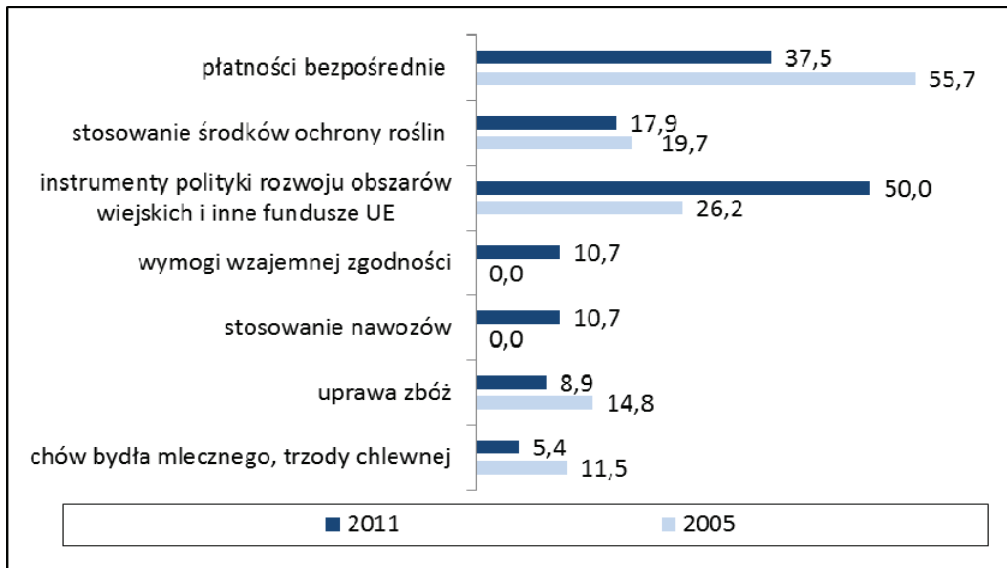
strzeżenia do pracy opisywanych instytucji. Krytyczne opinie najczęściej odnosiły się do zbyt dużej biurokratyzacji i złego sposobu działania systemu (mała aktywność pracowników), braku przydatności uzyskiwanych informacji (*zbędna, zbyt rozbudowana i oporna instytucja; pomagają jak muszka, zbyt małe zaangażowanie; nie wychodzą z ofertą do rolnika; niechętnie udzielają porad; rolnicy są zbyt późno informowani; trudno dostępna pomoc; pomoc tylko w zakresie podstawowym; nie opłaca się z nich korzystać*). Zarówno w 2005, jak i w 2011 roku krytyczne uwagi w kwestii działania publicznych placówek doradczych zgłaszano stosunkowo najczęściej we wsiach makroregionu południowo-zachodniego. Jak wynika z deklaracji respondentów, użytkownicy gospodarstw preferowali tam korzystanie ze wsparcia doradczego innych podmiotów, takich jak: izby rolnicze, ARiMR, prywatne firmy doradcze, producenci środków produkcji czy odbiorcy surowców rolnych. Niezależnie od występowania niekorzystnych opinii o funkcjonowaniu publicznych placówek doradczych w części badanych miejscowości sygnalizowano brak zainteresowania właścicieli gospodarstw rolnych korzystaniem z ich usług. Sytuacja ta dotyczyła na ogół miejscowości, gdzie rolnicy dysponowali niewielkim areałem UR i prowadzili produkcję rolną na niewielką skalę bądź w ogóle. W takich przypadkach respondenci niejednokrotnie nie odnosili się do jakości pracy służb doradczych.

W latach 2005-2011 zaszły pewne zmiany jeśli chodzi o tematykę poruszaną na spotkaniach rolników z pracownikami służb doradczych (rysunek 2). W tym okresie najczęściej omawiano zagadnienia związane z instrumentami polityki rozwoju obszarów wiejskich oraz innymi unijnymi funduszami. Kwestie te były przedmiotem spotkań z doradcami w połowie spośród ankietowanych wsi, gdzie odbyły się takie zebrania. Nieco rzadziej na spotkaniach służby doradcze przekazywały informacje odnośnie korzystania z płatności bezpośrednich (w 37,5% miejscowości) oraz stosowania środków ochrony roślin (17,9%). W związku ze stopniowym wdrażaniem w Polsce przepisów, które zobowiązują rolników do gospodarowania respektującego dobrą kulturę rolną, stan środowiska naturalnego, zdrowie publiczne, zdrowie i dobrostan zwierząt oraz zdrowotność roślin, część spotkań w badanych wsiach dotyczyła zasad wzajemnej zgodności (10,7%).

W porównaniu do wcześniejszego badania, zauważalna była mniejsza koncentracja na kwestii płatności bezpośrednich a większa na problematyce pozyskiwania wsparcia z różnych funduszy UE, w tym głównie na korzystaniu ze środków przeznaczonych na rozwój gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich. Należy sądzić, iż w ciągu kilku lat od objęcia polskiego rolnictwa WPR

beneficjenci dostatecznie zaznajomili się z funkcjonowaniem systemu dopłat bezpośrednich. Świadczyło o tym m.in. niestabnące zainteresowanie tym instrumentem, pozostające od kilku lat na podobnym i wysokim poziomie²⁴. Jednocześnie należy przewidywać, że zwiększyło się zapotrzebowanie na informacje związane z instrumentami pomocy dostępnymi w ramach programów rozwoju rolnictwa i regionów wiejskich (dotyczącymi m.in. pozyskiwania środków na: przeprowadzenie inwestycji w gospodarstwach rolnych czy na ich modernizację, podjęcie działalności gospodarczej), korzystanie z których było na ogół trudniejsze i związane ze spełnieniem dodatkowych warunków po stronie beneficjenta.

Rysunek 2. Zagadnienia poruszane w kontaktach z rolników z doradcami w latach 2005-2011 (odsetek wsi z danym tematem spotkania)*

* Odsetki nie sumują się do stu ze względu na możliwość kilku odpowiedzi. Za 100% przyjęto liczbę wsi, w których odbyły się spotkania z doradcami rolnymi.

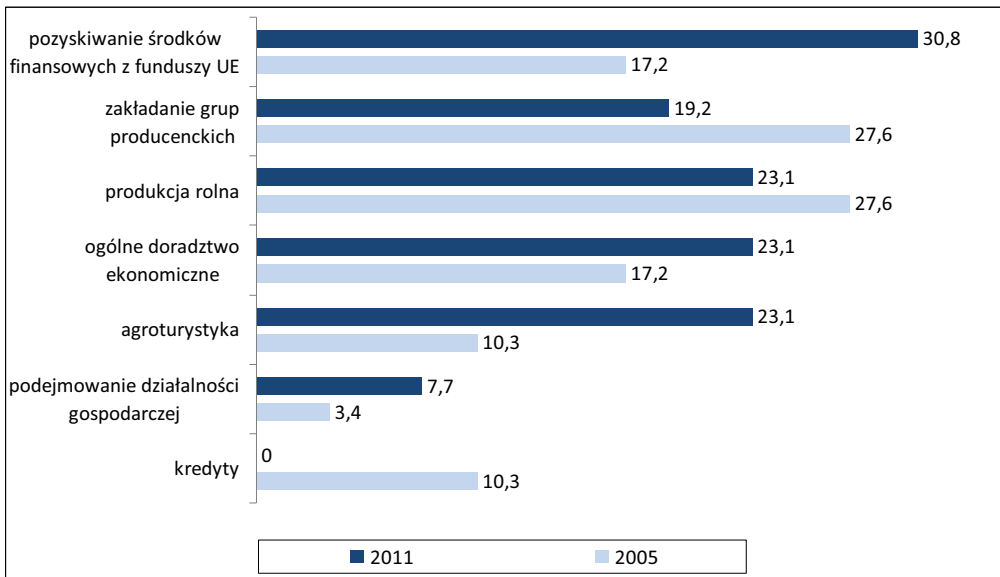
Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Z przeprowadzonych badań wynika ponadto, że w większości badanych miejscowości rolnicy nie sygnalizowali zapotrzebowania na specjalistyczne porady z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym, produkcji, usług czy

²⁴ W latach 2004-2011 liczba wydanych przez ARiMR decyzji o przyznaniu płatności obszarowych wahała się od 1 356 tys. do 1 469 tys., za: System Informacji Zarządczej ARiMR, stan na 21.11.2012 r.

zakładania grup producenckich. W 2011 roku brak zainteresowania takimi usługami odnotowano w ponad połowie spośród wsi objętych ankietą. Niemniej, w co trzeciej wsi rolnicy zgłosili zapotrzebowanie na fachowe doradztwo. Najczęściej oczekiwano pomocy przy ubieganiu się o środki finansowe z funduszy unijnych (30,8% wskazań) oraz udzielenia informacji odnośnie prowadzenia produkcji rolnej, działalności agroturystycznej (rysunek 3) oraz upowszechniania wiedzy ogólnoeconomicznej (23,1%). Podobnie jak w 2005 roku, sześć lat później zainteresowanie części rolników wzbudzała problematyka organizowania grup producenckich oraz zakładania działalności gospodarczej (odpowiednio 19,2 i 7,7% wskazań).

Rysunek 3. Zapotrzebowanie na usługi doradcze w 2011 roku (odsetek wsi, w których zgłoszono zapotrzebowanie w danej dziedzinie)*

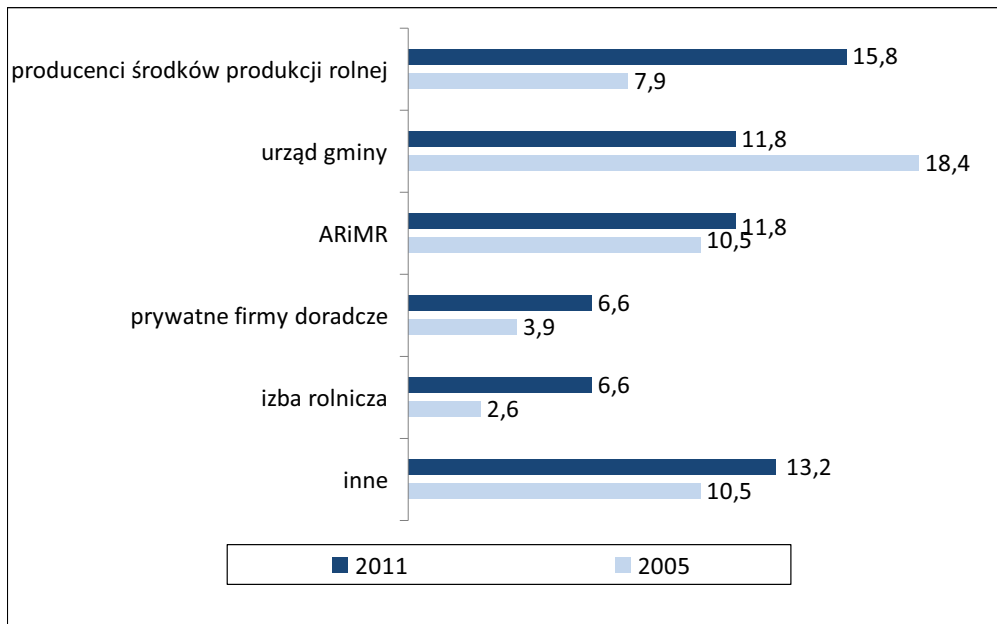
* Odsetki nie sumują się do stu ze względu na możliwość kilku odpowiedzi. Za 100% przyjęto liczbę wsi, w których rolnicy zgłosili tematy wymagające doradztwa.

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Warto zaznaczyć, iż informacje zebrane przez IERiGŻ-PIB świadczyły również o znaczeniu publicznego systemu doradztwa rolniczego w zakresie zwiększania wiedzy i podnoszenia kwalifikacji zawodowych ludności wiejskiej. W dużej części miejscowości objętych ankietą nie wskazano bowiem na funkcjonowanie innych niż publiczne podmiotów oferujących mieszkańcom wsi

pomoc doradczą. Sytuacja ta odnosiła się zarówno do okresu 2000-2005, jak i 2005-2011, ponieważ brak takiej działalności ze strony innych instytucji deklarowano odpowiednio w 46,1 i 48,7% spośród ogółu badanych miejscowości. Wyniki te można interpretować także jako efekt braku alternatywy dla publicznych służb doradczych. Jednak w sytuacji ograniczonej dostępności czy nieodpowiedniego działania (niesatysfakcjonującego usługobiorców) opisany stan rzeczy nie wydawał się być korzystny. Jednocześnie należy podkreślić, że jak wynika z danych ankietowych, w 2011 roku w ponad połowie wsi objętych ankietyzacją (51,3%) funkcjonowały inne niż publiczne jednostki, z którymi rolnicy konsultowali się w sprawach działalności zawodowej. Poza publicznymi placówkami doradztwa rolniczego w udzielanie fachowych porad i informacji użytecznych w prowadzeniu działalności rolniczej osobom zainteresowanym na obszarach wiejskich, zaangażowani byli relatywnie najczęściej producenci środków wykorzystywanych do produkcji rolnej (rysunek 4).

Rysunek 4. Podmioty służące rolnikom fachowym doradztwem poza placówkami Wojewódzkich Ośrodków Doradztwa Rolniczego (odsetek wsi z doradztwem innych podmiotów)*

* Odsetki nie sumują się do stu ze względu na możliwość kilku odpowiedzi. Za 100% przyjęto ogólną liczbę badanych wsi.

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

W przypadku wspomnianych podmiotów działalność doradczą odnotowano w 15,8% spośród ogółu analizowanych miejscowości.

Warto dodać, że w porównaniu z poprzednim badaniem z 2005 roku, zwiększyło się rozpowszechnienie aktywności informacyjnej firm wytwarzających środki produkcji dla rolnictwa (wzrost odsetka wsi z doradztwem tych podmiotów wyniósł 7,9 pkt. proc., tj. z 7,9 do 15,8%). Mogło być to związane po części z nasileniem przez te podmioty działań marketingowych, z którymi łączyło się m.in. przekazywanie wiadomości użytecznych przy produkcji rolnej. W części przypadków respondenci byli jednak świadomi, że udzielanie porad wpisane było wyłącznie w kontekst czynności o charakterze promocyjnym lub handlowym. Stąd zdarzały się deklaracje ankietowanych o braku zaufania do producentów środków do produkcji rolnej lub uwagi o tendencyjności przekazywanych przez nich treści. Poza placówkami doradztwa rolniczego w badanych wsiach rolnicy zgłaszali się po fachową pomoc także do pracowników urzędów gminy i ARiMR (11,8% wskazań). Nieco rzadziej korzystano ze wsparcia prywatnych firm doradczych (6,6%) oraz innych osób i podmiotów (softysa, sąsiadów, ARR, PARP).

Tabela 5. Dostępność przestrzenna izb rolniczych i ocena ich funkcjonowania w badanych wsiach

Odległość badanych wsi od izb rolniczych w 2011 roku (w km)		
średnia	24	
mediana	16	
Ocena funkcjonowania izb rolniczych		
Oceny (w %)	w latach:	
	2005	2011
pozytywnych	47,4	36,8
negatywnych	17,1	9,2
średnich	25,0	30,3
brak zdania	10,5	23,7
ogółem	100	100

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Zbieranie i przekazywanie informacji do producentów rolnych oraz doradztwo w dziedzinie rolnictwa stanowią jedno z wielu zadań jednostek samorządu rolniczego czyli izb rolniczych. Z przeprowadzonych badań wynika, iż część rolników korzystała z pomocy doradczej izb rolniczych. Taka sytuacja zaznaczyła się jednak w stosunkowo niewielu badanych wsiach. W 2011 roku

aktywność doradczą skierowaną do użytkowników z gospodarstw odnotowano w przypadku 6,6% spośród ogółu ankietowanych miejscowości. Małe rozpowszechnienie pomocy doradczej świadczonej przez izby rolnicze łączyć należy z szerokim zakresem działalności tej instytucji (nie była to jej jedyna bądź główna funkcja). Po części sytuacja ta mogła również wynikać z ograniczonej dostępności przestrzennej, bowiem siedziby jednostek samorządu rolniczego najczęściej są położone w miastach – stolicach powiatów i województw. Dostęp rolników do izb rolniczych jest więc gorszy niż w przypadku placówek doradztwa rolniczego. Potwierdzają to również dane zebrane na potrzeby badania IERiGŻ-PIB (tabela 5). Odległość wsi objętych ankietyzacją od izb rolniczych wynosiła przeciętnie 24 kilometry. Połowę miejscowości dzielił od tych instytucji dystans 16 kilometrów. W konsekwencji tylko część respondentów potrafiła ocenić pracę izb rolniczych. Dobre zdanie o ich działalności odnotowano w 36,8% miejscowości, a ani dobre ani złe w 30,3% wsi. Warto zauważyć względnie wysoki odsetek wskazań wyrażających brak możliwości oceny izb rolniczych, co potwierdza ograniczony zakres kontaktów respondentów z tą instytucją.

3.2. Zwiększanie wiedzy i podnoszenie kwalifikacji zawodowych osób bezrobotnych

Wysoki poziom kapitału ludzkiego, rozumianego jako zasób wiedzy i kwalifikacji, użytecznych w wykonywaniu pracy, stanowi ważny czynnik zabezpieczający pracownika przed utratą zatrudnienia. W odniesieniu do osób bezrobotnych odpowiednio duży zasób tego kapitału zwiększa szansę na znalezienie pracy. Osoby pozostające bez pracy przez długi okres, znajdują się w niekorzystnej sytuacji ze względu na szybki proces dezaktualizacji posiadanych kompetencji, jak również ograniczoną możliwość nabywania nowych umiejętności i informacji. Tym samym utrata możliwości wykonywania zawodu deprecjonuje nabyte wcześniej umiejętności. Podnoszenie kwalifikacji czy wzrost wiedzy odbywa się często w formie nauki poprzez działania praktyczne (*learning by doing*) czy dzięki uczestnictwu w szkoleniach, organizowanych na ogół przez pracodawców. Możliwość samodzielnego zdobywania czy odświeżenia kwalifikacji użytecznych na rynku jest często ograniczona ze względu na brak środków finansowych. Stąd wsparcie skierowane dla osób bezrobotnych jest istotnym obszarem interwencji publicznej. Szczególnie ważna powinna być aktywność instytucji publicznych w zakresie wspierania osób pozostających bez pracy na obszarach wiejskich. Stopa bezrobocia jest tam zazwyczaj wyższa niż w mia-

stach²⁵. W Polsce na obszarach wiejskich brak pracy, to szczególnie znaczący problem, zwłaszcza w odniesieniu do osób rodzin nie posiadających gospodarstw rolnych. Fakt ten potwierdzały wyniki ankiety IERiGŻ-PIB. Zarówno w 2011, jak i w 2005 roku we wsiach objętych ankietyzacją udział osób bezrobotnych pochodzących z rodzin bezrolnych wśród ogółu bezrobotnych wynosił ponad 65%. Relatywnie najwięcej bezrobotnych z rodzin bezrolnych wśród ogółu osób bez pracy dotyczył terenów wiejskich gdzie w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi przeważała ludność nierolnicza. Taka sytuacja była charakterystyczna dla południowo-zachodnich i północnych terenów kraju. Na tych obszarach udział bezrobotnych z rodzin bezrolnych wśród ogółu bezrobotnych wyniósł w 2011 roku odpowiednio 71 i 88%. Niekorzystną sytuację na wsi pod opisywanym względem pogłębiało ukryte bezrobocie związane z nadmiernym zatrudnieniem w rolnictwie. W Polsce szacowana skala ukrytego bezrobocia w tym sektorze od dawna była znacząca²⁶. Oprócz tego coraz częstszym zjawiskiem staje się niemożność znalezienia pracy przez absolwentów różnego typu szkół, w tym również i przez osoby kończące wyższe uczelnie. Z badań IERiGŻ-PIB wynika, że w okresie 2005-2011 na obszarach wiejskich bezrobocie wśród absolwentów szkół uległo nasileniu. W porównaniu z rokiem 2005, w 2011 roku wśród ludności pozostającej bez pracy, stwierdzono wzrost udziału osób, które ukończyły różnego typu szkoły o 7,5 pkt. proc., tj. z 22,1 do 29,6%. Wysokość odsetka absolwentów wśród bezrobotnych była również zróżnicowana terytorialnie. W obu największy udział bezrobotnych był w makroregionie południowo-zachodnim (w 2005 roku 31,9% a w 2011 roku 40,8%) a najmniej w makroregionie środkowozachodnim (odpowiednio 16,5 i 7,7%).

Spośród pozostających w dyspozycji publicznych instytucji pasywnych i aktywnych narzędzi polityki rynku pracy, podkreśla się większą skuteczność tych ostatnich. Instrumenty zorientowane na podaż pracy, takie jak szkolenia czy doradztwo zawodowe uważa się za jedne z najistotniejszych i najbardziej

²⁵ Przykładowo, w 2009 roku w państwach UE-12 stopa bezrobocia dla regionów w przeważającym stopniu wiejskich wyniosła 9,3% a dla regionów w przeważającym stopniu miejskich 6,5% (w Polsce wskaźniki te osiągnęły takie same wartości), por. Rural development in the European Union. Statistical and economic information. Report 2011, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, s. 76.

²⁶ W 2005 roku, osób w wieku produkcyjnym, zbędnie zatrudnionych w gospodarstwach indywidualnych w Polsce było około 490 tys., por. B. Karwat-Woźniak, (2009), Zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym w okresie transformacji i integracji europejskiej, Journal of Agribusiness and Rural Development nr 3 (13), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, s. 77.

efektywnych w tym zakresie. W długim okresie szkolenia wywierają bowiem istotny i pozytywny wpływ na znalezienie pracy przez osobę bezrobotną. Uznaje się je za skuteczną i relatywnie najtańszą formę aktywizacji²⁷. Z tego powodu wydatki na te instrumenty były priorytetem polityki rynku pracy w większości krajów tzw. starej UE. Stanowiły one tam około jednej trzeciej wszystkich wydatków przeznaczonych na aktywne programy rynku pracy²⁸. Najważniejszym celem szkoleń i kursów jest dostosowanie kwalifikacji jednostek do zmian zachodzących w gospodarce, jak również integracja zawodowa bezrobotnych i absolwentów szkół, posiadających, z perspektywy rynku, często nieodpowiednie przygotowanie²⁹. Względnie wysokim nakładom wdrażania tych instrumentów³⁰ towarzyszy zazwyczaj wysoka efektywność zatrudnieniowa³¹. Inne narzędzia polityki rynku pracy, takie jak roboty publiczne i prace interwencyjne stanowią również rozpowszechnione sposoby aktywizacji osób pozostających bez pracy. Charakteryzują się one jednak zróżnicowaną efektywnością zatrudnieniową³².

Jak wynika z badań ankietowych IERiGŻ-PIB w okresie od 2005 do 2011 roku kursy dla bezrobotnych zorganizowano w ponad połowie wsi (56,6%). Ich rozpowszechnienie było większe od robót publicznych i prac interwencyjnych³³. Te ostatnie przeprowadzono z kolei w 48,7% miejscowości (tabela 6). Odmienna

²⁷ Z. Wiśniewski, K. Zawadzki (red.), (2011), *Efektywność polityki rynku pracy w Polsce*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wojewódzki Urząd Pracy, Toruń, s. 2-13.

²⁸ B. Błaszczuk, M. Fedorczyk, Cz. Kliszko, (2008), *Instrumenty i usługi aktywizujące bezrobotnych w opinii najważniejszych aktorów rynku pracy w Polsce*, [w:] P. Błędowski, *Efektywność usług i instrumentów rynku pracy służących podnoszeniu kwalifikacji bezrobotnych w Polsce i w wybranych krajach Unii Europejskiej*, MPiPS, Departament Rynku Pracy, EFS, Warszawa, s. 110.

²⁹ Z. Wiśniewski, (2010), *Ewolucja polskiej polityki rynku pracy*, [w:] Z. Wiśniewski, K. Zawadzki (red.), *Aktywna polityka rynku pracy w Polsce w kontekście europejskim*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wojewódzki Urząd Pracy, Toruń, s. 18.

³⁰ T. Boeri, J. van Ours, (2011), *Ekonomia niedoskonałych rynków pracy*, Oficyna Wolters Kluwer Polska, Warszawa.

³¹ Efektywności zatrudnieniowa (wskaźnik ponownego zatrudnienia) to stosunek liczby osób, które w danym roku w ciągu trzech miesięcy od zakończenia udziału w danym programie uzyskały zatrudnienie do całkowitej liczby osób, które wzięły w nim udział, por. *Efektywność podstawowych form aktywizacji zawodowej realizowanych w ramach programów na rzecz promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia i aktywizacji zawodowej w 2010 roku*, MPiPS, Departament Funduszu, Warszawa, s. 4.

³² Jak pokazują badania prace interwencyjne charakteryzował znacznie wyższy wskaźnik ponownego zatrudnienia od robót publicznych, M. Wojdyło-Preisner, K. Zawadzki, (20), *Zatrudnienie subwencjonowane*, [w:] Z. Wiśniewski, K. Zawadzki (red.), *Aktywna polityka rynku pracy w Polsce w kontekście europejskim*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wojewódzki Urząd Pracy, Toruń, s. 73-80.

³³ W Polsce roboty publiczne organizowały głównie gminy a prace interwencyjne prywatni pracodawcy, otrzymując na ten cel refundacje kosztów ze środków publicznych.

sytuacja miała miejsce w poprzednio analizowanym okresie (lata 2000-2005), kiedy to na względnie większą skalę organizowano roboty publiczne i prace interwencyjne. Co warto podkreślić, zarówno fakt organizowania kursów, jak i prac interwencyjnych oraz robót publicznych łączył się z nasileniem na badanych terenach procesów rozwojowych. W okresie 2005-2011 na większą niż w pozostałych wsiach skalę stosowano wspomniane wyżej instrumenty w miejscowościach rozwojowych (Aneks, rysunek 3).

Tabela 6. Przestrzenne zmiany w rozpowszechnieniu kursów zawodowych, robót publicznych oraz prac interwencyjnych dla osób bezrobotnych

Makroregiony	Wsie, w których zorganizowano kursy dla bezrobotnych	Bezrobotni objęci kursami zawodowymi	Wsie, w których zorganizowano roboty publiczne lub prace interwencyjne	Bezrobotni objęci robotami publicznymi i pracami interwencyjnymi
	w % w ogółu zbadanych			
2005-2011				
Ogółem	56,6	15,4	48,7	23,5
Środkowozachodni	50,0	28,2	50,0	23,2
Środkowowschodni	54,8	12,9	45,2	36,6
Południowo-wschodni	62,5	14,2	31,3	3,7
Południowo-zachodni	55,6	9,6	55,6	28,3
Północny	60,0	23,3	80,0	26,9
2000-2005				
Ogółem	40,8	10,5	56,6	18,2
Środkowozachodni	20,0	2,1	80,0	37,6
Środkowowschodni	32,3	10,8	48,4	25,0
Południowo-wschodni	43,8	9,1	37,5	7,7
Południowo-zachodni	55,6	11,8	66,7	19,2
Północny	70,0	14,3	80,0	11,6

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

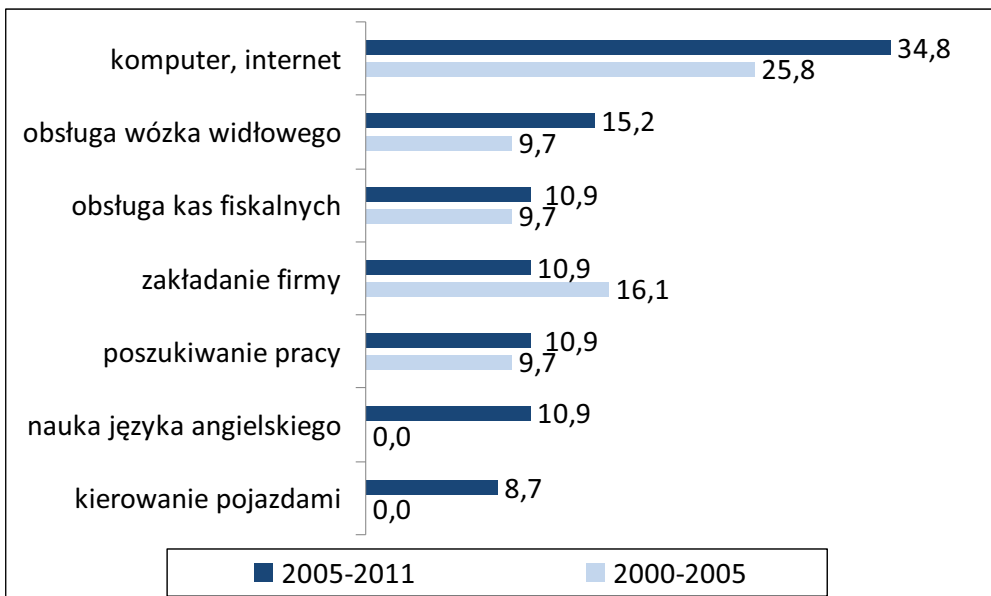
Dostępność obu rodzajów opisywanych instrumentów charakteryzowało także istotne zróżnicowanie przestrzenne. Zarówno szkolenia, jak i roboty publiczne i prace interwencyjne stosunkowo często odbywały się we wsiach położonych na terenie makroregionu północnego. W okresie od 2005 do 2011 roku kursy dla osób pozostających bez pracy przeprowadzono w 60,0% wsi, a roboty publiczne i prace interwencyjne w 80% miejscowości z tego makroregionu. Analogiczne odsetki dla poprzedniego okresu badawczego (lata 2000-2005) kształtowały się odpowiednio na poziomie 70 i 80%. Aktywne stosowanie opisywanych narzędzi polityki rynku pracy w Polsce północnej i zachodniej łączyć należy ze szczególnie dużym nasileniem zjawiska bezrobocia na tamtych terenach. Od lat w województwach zachodniopomorskim i warmińsko-

-mazurskim skala tego problemu była znacząca ze względu na duży udział ludności bezrolnej jak i zachodzące tam w przeszłości procesy restrukturyzacyjne rolnictwa uspołecznionego.

W obu analizowanych okresach zasięg oddziaływania robót publicznych i prac interwencyjnych był większy aniżeli szkoleń zawodowych. W ankietowanych miejscowościach odsetek osób bezrobotnych objętych pierwszymi z wymienionych wyżej instrumentów wyniósł dla lat 2005-2011 – 23,5% a dla lat 2000-2005 – 18,2%. W kursach zawodowych uczestniczyło z kolei odpowiednio 15,4 oraz 10,5% spośród ogółu ludności bez pracy.

Najbardziej popularną tematyką szkoleń skierowanych dla osób bezrobotnych była nauka obsługi komputera i Internetu (rysunek 5). W latach 2005-2011 zajęcia tego typu odbyły się w ponad jednej trzeciej spośród ogółu wsi, w których miały miejsce kursy. Stosunkowo największa popularność zagadnień informatycznych wynikała przypuszczalnie z wagi, jaką się obecnie przywiązuje do takich umiejętności.

Rysunek 5. Tematyka szkoleń skierowanych dla osób bezrobotnych w badanych wsiach w latach 2005-2011 (odsetek wsi, w których odbyły się szkolenia z danego tematu)*

* Odsetki nie sumują się do stu ze względu na możliwość kilku odpowiedzi. Za 100% przyjęto liczbę wsi, w których przeprowadzono kursy zawodowe dla bezrobotnych.

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Umiejętności wykorzystywania komputera i Internetu stały się jednymi z podstawowych kwalifikacji wymaganych na rynku pracy. Do wykonywania coraz większej liczby zawodów w gospodarce opartej głównie na sektorze usług, niezbędne jest dysponowanie pewnym poziomem tzw. kompetencji cyfrowych. Znaczenie opisywanych wymogów należy również rozpatrywać ze względu na fakt istnienia zjawiska wykluczenia cyfrowego, które w Polsce odnosiło się w dużej mierze do ludności wiejskiej.

W 2011 roku zbiorowość wiejskich gospodarstw domowych nie dysponująca komputerem czy dostępem do Internetu, ze względu na brak środków finansowych oraz różnego rodzaju bariery techniczne i finansowe, była liczna³⁴. Cechą charakterystyczną dla ludności wiejskiej w porównaniu do osób z miast był m.in. fakt większej siły oddziaływania statusu społeczno-zawodowego na korzystanie z technologii cyfrowych. Przykładowo, wśród osób nieaktywnych zawodowo było zdecydowanie mniej internautów na obszarach wiejskich niż w miastach³⁵, co mogło zmniejszać szansę tej kategorii mieszkańców wsi na znalezienie zatrudnienia.

W latach 2005-2011 oprócz kursów komputerowych przedmiotem szkoleń było zarówno nauczanie konkretnych czynności, takich jak obsługa wózka widłowego (w 15,2% spośród wsi, w których odbyły się kursy), obsługa kas fiskalnych, jak i przekazywanie ogólnej wiedzy z zakresu rozpoczynania działalności gospodarczej, zachowania przy poszukiwaniu pracy np. techniki autoprezentacji, sposoby sporządzania dokumentów aplikacyjnych (10,9% wsi z kursami). Bezrobotni uczyli się również podstaw języka angielskiego (w 10,9% wsi). Warto zaznaczyć, iż w porównaniu do poprzednio badanego okresu, większość dziedzin, które były przedmiotem szkolenia nie uległo zmianie (rysunek 5). Podobna sytuacja odnosiła się do najczęstszych rodzajów robót publicznych i prac interwencyjnych. W latach 2005-2011, podobnie jak w okresie 2000-2005, w ankietowanych wsiach najbardziej rozpowszechnione było zatrudnianie osób bezrobotnych do prac porządkowych (w okresie 2005-2011 odbyły się one w 43,2% wsi spośród badanych miejscowości, gdzie organizowano roboty publiczne i prace interwencyjne), czyszczenia rowów (21,6%), budowy i remontów dróg (16,2%), budowy chodników i koszenia traw (13,5%). Nieco rzadziej osoby bezrobotne angażowa-

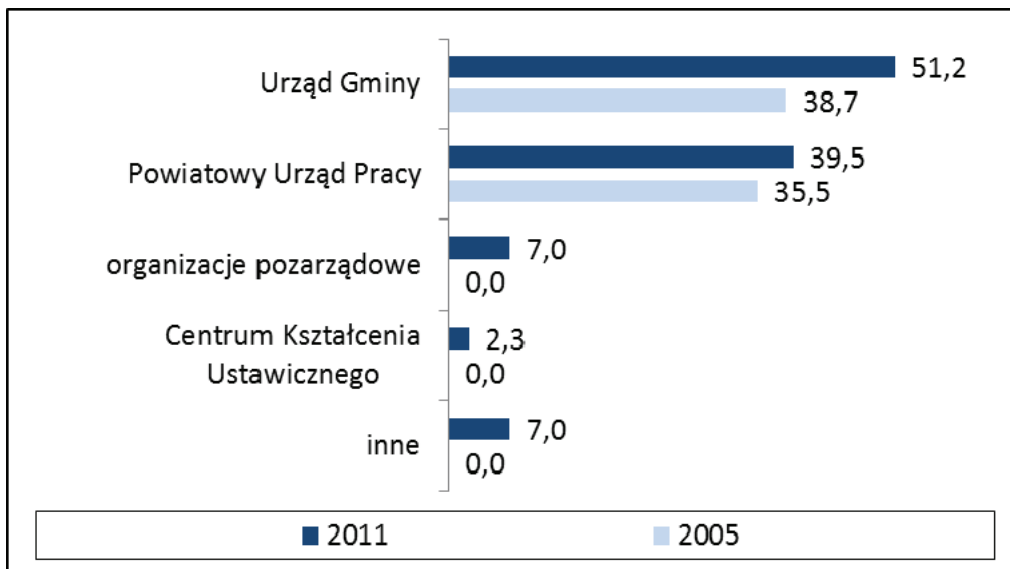
³⁴ W 2011 roku komputerem dysponowało 67% a Internetem 61% wiejskich gospodarstw domowych w Polsce, por. GUS, Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2007-2011, Warszawa.

³⁵ M. Troszyński, J. Bieliński, (2010), Internet na wsi 2009. Wykorzystanie Internetu na terenach wiejskich w Polsce stan na rok 2009, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa, s. 31-38.

no do prac związanych z budowaniem i modernizowaniem siedzib wiejskich instytucji użyteczności publicznej, takich jak: szkoły podstawowe, remizy strażackie, świetlice. Między 2005 a 2011 r. działania tego typu odnotowano w 8% wsi, gdzie przeprowadzono roboty publiczne i prace interwencyjne.

Instytucjami i organizatorami działań na rzecz podnoszenia poziomu kapitału ludzkiego osób pozostających bez pracy na obszarach wiejskich były najczęściej organy administracji samorządowej gminnego i powiatowego szczebla. Z badań IERiGŻ-PIB wynika, że zarówno w latach 2005-2011, jak i 2000-2005, kursy dla osób bezrobotnych organizowane były najczęściej przez urzędy gmin (rysunek 6). Ich działalność odnotowano odpowiednio w 51,2 i 38,7% badanych miejscowości, w których odbyły się szkolenia. Stosunkowo często zajęcia tego typu przeprowadzały powiatowe urzędy pracy (odpowiednio 39,5 i 35,5% wskazań). W ankietowanych wsiach zdecydowanie rzadziej działalnością szkoleniową trudniły się inne instytucje, takie jak: Centra Kształcenia Ustawicznego, organizacje pozarządowe (np. Lokalne Grupy Działania), Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego czy Ochotnicze Hufce Pracy.

Rysunek 6. Podmioty organizujące szkolenia dla osób bezrobotnych w badanych wsiach w latach 2000-2011*

* Odsetki nie sumują się do stu ze względu na możliwość kilku odpowiedzi. Za 100% przyjęto liczbę wsi, w których przeprowadzono kursy zawodowe dla bezrobotnych.

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

4. Dostępność i ocena funkcjonowania wybranych placówek infrastruktury społecznej a rozwój obszarów wiejskich

Z punktu widzenia rozwoju kapitału ludzkiego kluczowa jest aktywność instytucji edukacyjnych. Nabywanie wiedzy i kwalifikacji użytecznych w życiu zawodowym rozpoczyna się już we wczesnym dzieciństwie. Podkreśla się, iż w tym okresie zysk z inwestycji w kapitał ludzki jest znacznie większy niż w dojrzałym wieku człowieka³⁶. Dlatego duże znaczenie przypisuje się dostępności do usług edukacyjnych na poziomie podstawowym oraz jakości procesu kształcenia na wczesnych etapach nauki. Z przeprowadzonych analiz wynika, że relatywnie lepszą dostępność do szkół podstawowych oraz gimnazjów miały dzieci zamieszkujące wsie, w których w okresie 2005-2011 odnotowano symptomy rozwoju społeczno-gospodarczego w stosunku do poprzedniego okresu. W 2011 roku szkoła podstawowa na miejscu funkcjonowała w 46,4% z tych wsi, a gimnazjum w 17,9%. Analogiczne odsetki dla pozostałych miejscowości wyniosły 35,4 i 12,4% (Aneks, tabela 1). Warto zauważyć, iż w porównaniu do roku 2005, w 2011 we wsiach, gdzie nie odnotowano zjawisk rozwojowych zmniejszył się udział miejscowości ze szkołami podstawowymi z siedzibą na miejscu (z 41,7% do 35,4%). Likwidacja części placówek na obszarach wiejskich była powiązana ze zmianami demograficznymi i na terenach wyludnionych o małej liczbie dzieci w wieku szkolnym³⁷. We wsiach zakwalifikowanych do grupy rozwijających się, gdzie dostępność do szkół i gimnazjów była lepsza niż w pozostałych badanych miejscowościach, lepsze były również oceny ich funkcjonowania. W 2011 jako pozytywną określano działalność edukacyjną szkół podstawowych w 89,3%, a gimnazjów w 78,6% takich wsi. Rzadziej takie oceny odnotowano w pozostałych wsiach. Trzeba zaznaczyć, że w przypadku miejscowości, gdzie w latach 2005-2011 nie odnotowano symptomów rozwoju zmniejszył się odsetek pozytywnych wskazań odnośnie funkcjonowania placówek szkolnictwa powszechnego.

Ze względu na występowanie dystansu przestrzennego, dostęp do szkół ponadpodstawowych na obszarach wiejskich jest zazwyczaj utrudniony. Placówki tego typu oddalone są na ogół od wsi o kilka bądź kilkanaście kilometrów. Wyniki badań ankietowych IERiGŻ-PIB świadczą o tym, w porównaniu do młodzieży

³⁶ F. Cuhna, J.J. Heckman, L. Lochner, D.V. Masterov, (2005), Interpreting the evidence on life cycle skill formation, Discussion Paper Series IZA DP nr 1675, Institute for the Study of Labour, Bonn, s. 3, 84.

³⁷ K. Kloc, (2012), Konflikty w procesie racjonalizacji sieci szkół, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Uniwersytet Warszawski, s. 10.

z pozostałych wsi, uczniowie zamieszkujący rozwijające się miejscowości pokonywali przeciętnie mniejsze odległości do szkół ponadpodstawowych (Aneks, tabela 2). W 2011 średnia odległość tych wsi od szkoły ogólnokształcącej i zasadniczej wyniosła 8 kilometrów, a od technikum nierolniczego 11 kilometrów. Dla porównania analogiczne wskaźniki dla reszty wsi wynosiły odpowiednio 12 i 13 kilometrów. W 2011 roku opisywane kategorie miejscowości nieznacznie różniły się pod względem oceny respondentów na temat funkcjonowania szkół ogólnokształcących. Relatywnie większy odsetek opinii pozytywnych w tym względzie odnotowano w przypadku miejscowości nierozwijających się (80,0 wobec 77,8). We wsiach, gdzie nastąpił rozwój, zaobserwowano z kolei względnie większy udział pozytywnych ocen funkcjonowania nierolniczych szkół zawodowych (79,2% ocen dobrych spośród ogółu) i techników nierolniczych (83,3%).

W odróżnieniu od szkół powszechnych (tj. podstawowych i gimnazjów) oraz nierolniczych szkół zawodowych, oceny jednostek oświatowych przygotowujące do pracy w zawodzie rolnika (zasadniczej i technicznej) nie były zdeterminowane nasileniem rozwoju społeczno-gospodarczego. I tak w obu kategoriach miejscowości w 2011 roku występowało podobne rozpowszechnienie pozytywnych ocen funkcjonowania opisywanego typu szkół. Wśród ogółu odpowiedzi udział dobrych ocen wahał się od 62,8 do 68,0%. Na uwagę zasługuje fakt relatywnie częstszych deklaracji respondentów z rozwijających się wsi o niekorzystaniu przez mieszkańców ze szkół rolniczych.

Na obszarach wiejskich ważną rolę w aktywności edukacyjnej, jak i dostarczaniu informacji odgrywają biblioteki oraz świetlice wiejskie. Dostępność do bibliotek gminnych w obu wyróżnionych kategoriach miejscowości była na zbliżonym poziomie (Aneks, tabela 4). W 2011 roku we wsiach, gdzie nastąpił rozwój, nieco częściej niż w pozostałych miejscowościach. biblioteki gminne były dostępne na miejscu (odpowiednio 14,3 wobec 12,5%). W sytuacji, gdy biblioteki znajdowały się poza wsiami, relatywnie większą dostępnością przestrzenną do tych instytucji charakteryzowały się te miejscowości, w których w analizowanym okresie nie zaobserwowano rozwoju. W tych ostatnich wsiach stosunkowo rzadziej pozytywnie oceniano funkcjonowanie bibliotek gminnych (79,5 wobec 82,2%), choć jednocześnie nie odnotowano tam opinii negatywnych. Jeżeli chodzi o świetlice wiejskie, to częściej niż w pozostałych miejscowościach znajdowały się one na miejscu we wsiach rozwojowych (75,0% spośród tych miejscowości). Warto dodać, iż w opinii respondentów lepiej niż w pozostałych wsiach świetlice wiejskie działały w miejscowościach z symptomami postępu społeczno-gospodarczego. Świadczyło o tym względnie większe

rozpowszechnienie pozytywnych ocen funkcjonowania opisywanych instytucji (76,0 wobec 61,8%).

Za jeden z ważnych aspektów kapitału ludzkiego uznawany jest stan zdrowia. W utrzymaniu zdrowotności populacji ważną rolę odgrywają placówki ochrony zdrowia. W wyszczególnionych ze względu na proces rozwoju wsiach nie zaobserwowano dużych różnic w aspekcie dostępności przestrzennej gminnych ośrodków zdrowia i gabinetów lekarskich. W obu przypadkach w okresie 2005-2011 roku ośrodki zdrowia i gabinety lekarskie były rzadko dostępne na miejscu (Aneks, tabela 5). W 2011 roku ośrodek zdrowia i gabinet lekarski znajdował się w niespełna co siódmej wsi, gdzie nie zaobserwowano rozwoju. We wsiach rozwojowych pierwsza z wymienionych instytucji występowała w co dziesiątej a druga w niespełna co siódmej z nich. Połowa lub nieco ponad połowa wszystkich miejscowości objętych ankietyzacją była od nich oddalona od 1 do 5 kilometrów. W opinii mieszkańców opisywane placówki nieco lepiej funkcjonowały w przypadku miejscowości, gdzie nastąpił rozwój. Rzadziej zdarzały się tam negatywne oceny odnośnie ich funkcjonowania. Niezależnie od zaawansowania rozwoju, respondenci wskazywali na ograniczony dostęp pacjentów do lekarzy specjalistów, długi czas oczekiwania na wizytę oraz niski poziom usług medycznych.

Analiza zgromadzonych danych pozwala na stwierdzenie, iż w 2011 roku występowało powiązanie pomiędzy dostępnością przestrzenną i jakością funkcjonowania instytucji zaangażowanych w tworzenie kapitału ludzkiego a rozwojem badanych wsi. Wartości statystyki V Cramera, mierzącej siłę zależności między wymienionymi, były zróżnicowane. Najsilniejsza zależność między dostępnością instytucji, a rozwojem wsi wystąpiła w odniesieniu do świetlic wiejskich (w tym przypadku wartość statystyki V Cramera wyniosła 0,284), bibliotek gminnych (0,155) oraz szkół ogólnokształcących (0,154). Najsłabszy związek dotyczył z kolei szkół zasadniczych rolniczych (0,003) oraz techników nierolniczych (0,012). Jeżeli chodzi o zależność pomiędzy oceną funkcjonowania instytucji a rozwojem wsi, to najwyższy poziom takiego związku zaznaczył się w przypadku bibliotek gminnych (0,305) oraz szkół zasadniczych nierolniczych (0,291), a najniższy w odniesieniu do szkół ogólnokształcących (0,104) i gminnych ośrodków zdrowia (0,120).

Podsumowanie

Bariery natury instytucjonalnej, lokalizacyjnej, ekonomicznej i infrastrukturalnej często utrudniają poprawę jakości kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich, co może negatywnie oddziaływać na ich potencjał rozwojowy. Jak wykazano w niniejszym opracowaniu występowała zależność między działaniami na rzecz dbałości o kapitał ludzki a przemianami rozwojowymi badanych wsi. Z przeprowadzonych analiz wynika po pierwsze, że pozytywnym przekształceniom społeczno-ekonomicznym w miejscowościach objętych ankietą towarzyszyła zwiększona aktywność ludności w zakresie poszerzania wiedzy i podnoszenia kwalifikacji. Po drugie, poziom zaawansowania przemian rozwojowych łączył się na ogół z dostępnością do instytucji społecznych, służących wzrostowi kapitału ludzkiego i jakością ich funkcjonowania.

Rozpatrując aktywność mieszkańców wsi w zwiększaniu wiedzy i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych w latach 2005-2011 zauważono, iż z różnego rodzaju kursów (pozarolniczych, ogólnorolniczych i specjalistycznych) stosunkowo częściej korzystano w miejscowościach uznanych za rozwojowe. Analizowaną w pracy inną formą doskonalenia zawodowego jednej z kategorii ludności wiejskiej – rolników oraz użytkowników gospodarstw rolnych – były spotkania z przedstawicielami placówek doradztwa rolniczego. Względnie częściej kontakty tego rodzaju można było odnieść do miejscowości, gdzie nastąpił postęp społeczno-ekonomiczny. Niezależnie od poziomu zaawansowania tego zjawiska, w porównaniu do poprzedniego badania, poprawiła się ocena funkcjonowania tego typu placówek.

W kontekście zróżnicowanego nasilenia zjawisk rozwojowych analizowano również odmienności w rozpowszechnieniu stosowania instrumentów polityki przeciwdziałania bezrobociu. Wzrostowi natężenia negatywnych zjawisk na rynku pracy, w tym spadku zatrudnienia wśród absolwentów różnego typu szkół, towarzyszyła większa niż w poprzednio badanym okresie skala organizowania kursów zawodowych i szkoleń dla osób pozostających bez pracy. Relatywnie częściej zajęcia te odbywały się we wsiach, w których zaobserwowano symptomy rozwoju. W porównaniu do pozostałych miejscowości wsie rozwojowe cechowały się także względnie szerszym objęciem robotami publicznymi i pracami interwencyjnymi.

Analizując dostępność do usług edukacyjnych oraz jakość procesu kształcenia, mających wpływ na poziom kapitału ludzkiego populacji zaobserwowano, iż relatywnie lepszą dostępność do placówek szkolnictwa powszechnego miały dzieci zamieszkujące wsie, w których w okresie 2005-2011 nastąpił rozwój. Nie-

zależnie od rozpatrywanych cech wsi, ze względu na występowanie dystansu przestrzennego, dostęp do szkół ponadpodstawowych w ankietowanych miejscowościach był zazwyczaj utrudniony. Nie zmienia to faktu, że wszędzie na ogół pozytywnie oceniano jakość funkcjonowania wymienionych instytucji.

Na obszarach wiejskich ważną rolę w aktywności edukacyjnej, jak i dostarczaniu informacji mogą odgrywać biblioteki oraz świetlice wiejskie. Dostępność do bibliotek gminnych w obu wyróżnionych kategoriach miejscowości był na zbliżonym poziomie i wynosiła około 6 kilometrów. Świetlice wiejskie stosunkowo częściej znajdowały się w miejscowościach, które zaliczono do kategorii rozwojowych. W tych ostatnich odnotowano również względnie lepsze opinie odnośnie ich działalności.

W wyszczególnionych, ze względu na nasilenie procesu rozwoju, wsiach nie zaobserwowano dużych różnic ze względu na dostępność przestrzenną do gminnych ośrodków zdrowia i gabinetów lekarskich. Na ogół te placówki mieściły się poza ankietowanymi miejscowościami w odległości od 5 do 6 kilometrów. Respondenci zgłaszali krytyczne uwagi na temat funkcjonowania placówek ochrony zdrowia. Niezależnie od występowania procesu rozwoju wskazywano na ograniczony dostęp pacjentów do lekarzy specjalistów, długi czas oczekiwania na wizytę oraz niski poziom usług medycznych.

Według przyjętych kryteriów ponad jedna trzecia spośród ogółu badanych wsi została zaliczonych do kategorii rozwojowych. Miejscowości te najczęściej położone były w Polsce południowo-zachodniej, natomiast najrzadziej w środkowowschodniej i południowo-wschodniej części kraju. Zaprezentowane w pracy wyniki można interpretować jako potwierdzenie faktu utrzymywania się historycznie ukształtowanego podziału na stosunkowo lepiej rozwiniętą pod względem społeczno-ekonomicznym Polskę Zachodnią oraz borykającą się z licznymi zapóźnieniami Polskę Wschodnią. Odnotowany dystans pomiędzy wsiami z tych regionów dotyczył nie tylko rozpowszechnienia działań uznanych za prorozwojowe, ale także odnosił się do postaw mieszkańców w zakresie zwiększania wiedzy i podnoszenia kwalifikacji. Nie zmienia to faktu, że lokalnie symptomy rozwoju, jak i podejmowanie aktywności edukacyjnej i szkoleniowej stwierdzono w badanych wsiach na terenie całego kraju.

Literatura

1. Arthur B., (1989), Competing technologies, increasing returns, and locked-in by historical events, *The Economic Journal* nr 99 (394).
2. Barrios S., Mas M., Navajas E., Quesada J., (2009), ICT. Analiza wykorzystania technologii informacyjno-telekomunikacyjnych ICT w regionach Unii Europejskiej, Stowarzyszenie „Miasta w internecie”, Tarnów.
3. Bartkowski J., (2005), Procesy innowacji na obszarach wiejskich – mechanizmy zmiany, [w:] K. Gorlach, G. Foryś, *W obliczu zmiany: wybrane strategie działania mieszkańców wsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
4. Becker G., (1993), *Human capital. A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. Third edition, Chicago University Press, Chicago-London.
5. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., (1993), *Ekonomia*, tom 1, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
6. Boeri T., van Ours J., (2011), *Ekonomia niedoskonałych rynków pracy*, Oficyna Wolters Kulwer Polska, Warszawa.
7. Blair, Margaret M., (2011), An economic perspective on the notion of human capital, w: Burton-Jones, Alan, Spender J.-C., *The Oxford handbook of human capital*, Oxford University Press, New York.
8. Błaszczuk B., Fedorczyk M., Kliszko Cz., (2008), Instrumenty i usługi aktywizujące bezrobotnych w opinii najważniejszych aktorów rynku pracy w Polsce, [w:] P. Błędowski, *Efektywność usług i instrumentów rynku pracy służących podnoszeniu kwalifikacji bezrobotnych w Polsce i w wybranych krajach Unii Europejskiej*, MPiPS, Departament Rynku Pracy, EFS, Warszawa.
9. Cairncross F., (1997), *The death of distance. How the communications revolution will change our lives*, Harvard Business School Press, Boston.
10. Carlson J.E., (1981), Lassey L.M., Lassey W.R., *Rural society and environment in America*, McGraw-Hill.
11. Castels M., (1997), *Spółeczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
12. Cuhna F., Heckman J.J., Lochner L., Masterov D.V., (2005), *Interpreting the evidence on life cycle skill formation*, Discussion Paper Series IZA DP nr 1675, Institute for the Study of Labour, Bonn.

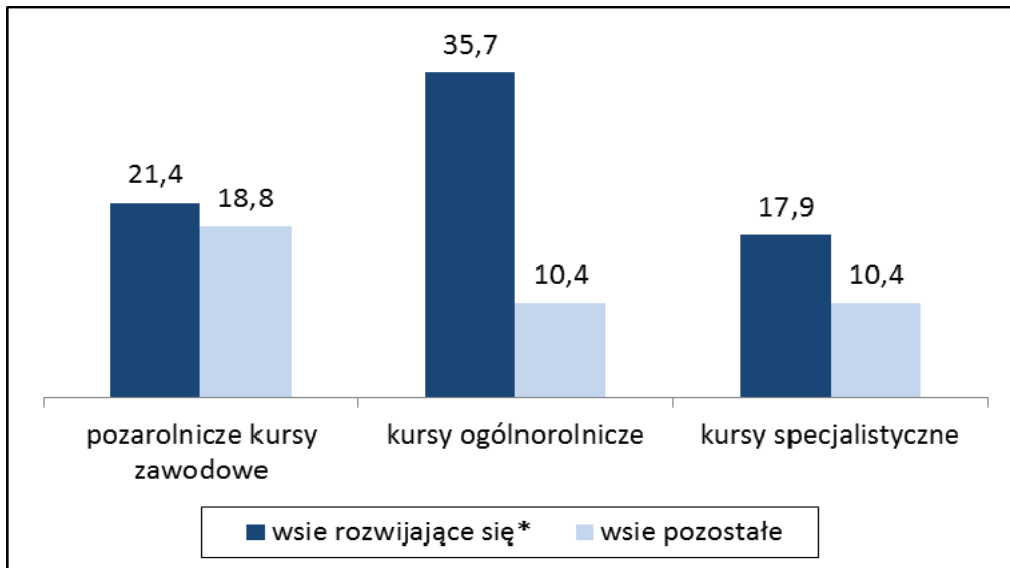
13. Davidsson P., Honig B., (2003), The role of social and human capital among nascent entrepreneurs, *Journal of Business Venturing* nr 18, Elsevier Science Inc.
14. Dudek M., (2009), Korzystanie z usług niematerialnego wspierania rolników po przystąpieniu polski do Unii Europejskiej, *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* nr 4 (59), Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Poznaniu, Poznań.
15. Dudek M., (2010), Kapitał ludzki w rolnictwie oraz wybrane instrumenty jego wsparcia, *Komunikaty Raporty Ekspertyzy* nr 540, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
16. Dudek M., Chmieliński P., (2011), Znaczenie kapitału ludzkiego – uwagi teoretyczne, [w:] A. Sikorska (red.), *Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego w rolnictwie i na obszarach wiejskich*, Raport nr 1, Program Wieloletni 2011-2014, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 46.
17. Dudek M., (2012), Wybrane uwarunkowania zmian poziomu wykształcenia ludności wiejskiej w Polsce, *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XIV, z. 3, Warszawa-Poznań-Białystok.
18. Efektywność podstawowych form aktywizacji zawodowej realizowanych w ramach programów na rzecz promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia i aktywizacji zawodowej w 2010 roku, MPiPS, Departament Funduszu, Warszawa.
19. Grabowska I., Kotowska I.E., (2009), Status edukacyjny członków gospodarstw domowych, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa.
20. Karwat-Woźniak B., (2009), Zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym w okresie transformacji i integracji europejskiej, *Journal of Agribusiness and Rural Development* nr 3 (13), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.
21. Kloc K., (2012), Konflikty w procesie racjonalizacji sieci szkół, *Ośrodek Rozwoju Edukacji*, Uniwersytet Warszawski.
22. Kłodziński M., (2010), Główne funkcje polskich obszarów wiejskich z uwzględnieniem dezagraryzacji wsi i pozarolniczej działalności gospodarczej, [w:] B. Kłos, D. Stankiewicz (red.), *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, *Studia Biura Analiz Sejmowych* nr 4 (24), Warszawa.

23. Kołodziejczyk D., Wprowadzenie, Wnioski i rekomendacje [w:] Gospodarowicz M., Kałuża H., Kołodziejczyk D., Wasilewski A., (2009), Instytucjonalne instrumenty kształtowania kapitału ludzkiego i społecznego na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego, Raport nr 138, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
24. Kowalski A, Rembisz W. (2003), Model zachowań gospodarstwa rolnego w warunkach endogenicznych i egzogenicznych, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 1 (294), IERiGŻ-PIB, Warszawa.
25. Kukla B., (2006), Rozwój lokalny a wydatki gmin, Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu nr 10, Ekonomiczne i organizacyjne instrumenty wspierania rozwoju lokalnego, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 437, Szczecin.
26. Moseley M.J., (2003), Rural development. Principles and practice, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Dehli.
27. Ninan A., (2005), Knowledge issues and policy in the operation of industrial clusters, [w:] D. Rooney, G. Hearn, A. Ninan (red.), Handbook on the knowledge economy, Edward Elgar Publishing Limited, Northampton.
28. North D., (2006), Efektywność gospodarcza w czasie, [w:] A. Jasińska-Kania, L. M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (wybór i opracowanie), Współczesne teorie socjologiczne, tom 1, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
29. Ray C., (2006), Neoendogenous rural development in the EU, [w:] Handbook of rural studies, Clocke, Paul, Mardsen, Terry, Mooney, Patrick. (red.), California, Thousand Oaks 2006: Sage Publications Ltd.
30. Rural development in the European Union. Statistical and economic information. Report 2011, Directorate-General for Agriculture and Rural Development.
31. Sikorska A., (2006), Doradztwo rolnicze – opinie mieszkańców wsi o działalności ODR, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 1 (45), Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Poznaniu.
32. Singh K., (2009), Rural development. Principles, policies and management, third edition, Sage Publication India Pvt Ltd.
33. Troszyński M., Bieliński J., (2010), Internet na wsi 2009. Wykorzystanie internetu na terenach wiejskich w Polsce stan na rok 2009, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.

34. Wiśniewski Z., (2010), Ewolucja polskiej polityki rynku pracy, [w:] Z. Wiśniewski, K. Zawadzki (red.), Aktywna polityka rynku pracy w Polsce w kontekście europejskim, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wojewódzki Urząd Pracy, Toruń.
35. Wiśniewski Z., Zawadzki K. (red.), (2011), Efektywność polityki rynku pracy w Polsce, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wojewódzki Urząd Pracy, Toruń.
36. Wrzochalska A. (red.), (2012), Mobilność przestrzenna i społeczna ludności wiejskiej, Raport nr 45, Program Wieloletni 2011-2014, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 78.

Aneks

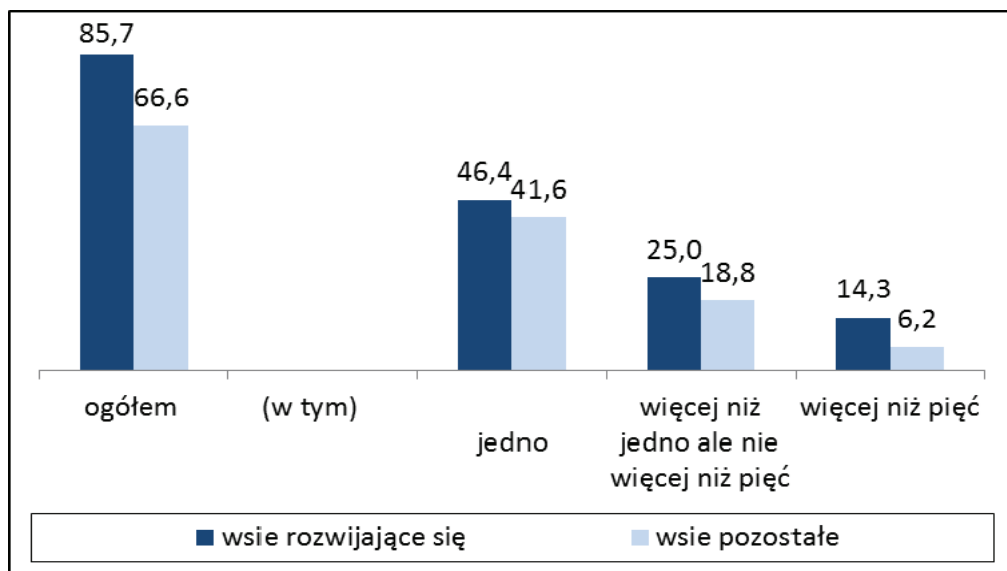
Rysunek 1. Uczestnictwo ludności wiejskiej w kształceniu pozaszkolnym w badanych wsiach

* Przeprowadzona w opracowaniu kategoryzacja badanych wsi w zakresie pojawienia się procesu rozwojowego opierała się na wyznacznikach jakościowo-ilościowych. Miejscowości, w przypadku których odnotowano większość (co najmniej trzy z czterech) spośród wybranych przesłanek rozwoju, określono mianem wsi rozwojowych. Resztę z badanych miejscowości, zdefiniowano jako wsie pozostałe. Do wybranych przejawów rozwoju zaliczono następujące przesłanki: ekonomiczne (działalność inwestycyjna gminy oraz poziom wielofunkcyjności lokalnej gospodarki), społeczno-demograficzne (mobilność gospodarstw domowych – rodzin zamieszkujących wieś), środowiskowe (stan środowiska naturalnego wsi i ich okolic).

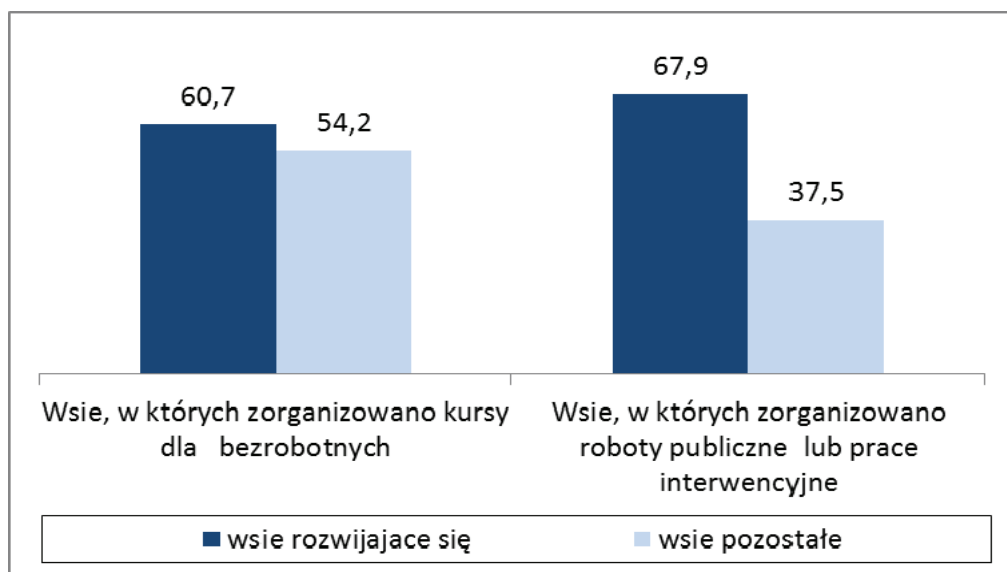
Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Rysunek 2. Spotkania rolników z doradcami w badanych wsiach

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Rysunek 3. Rozpowszechnienie kursów zawodowych, robót publicznych oraz prac interwencyjnych w badanych wsiach

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Tabela 1. Dostępność przestrzenna i ocena funkcjonowania placówek szkolnictwa podstawowego w badanych wsiach

Wyszczególnienie	Wsie:			
	rozwijające się		pozostałe	
Szkoła podstawowa				
Odległość	2005	2011	2005	2011
we wsi (w %)	53,6	46,4	41,7	35,4
1-5 km (w %)	32,1	46,4	43,8	56,3
powyżej 5 km (w %)	14,3	7,2	14,5	8,3
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera* = 0,109				
średnia odległość	4,4	3,9	4,0	3,9
mediana odległości	4,0	3,0	3,5	4,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	87,5	89,3	85,4	82,6
średnio	12,5	10,7	14,6	13,0
słabo	0,0	0,0	0,0	2,2
nie korzystają	0,0	0,0	0,0	2,2
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,137				
Gimnazjum				
Odległość	2005	2011	2005	2011
we wsi (w %)	17,8	17,9	12,5	12,4
1-5 km (w %)	53,6	50,0	52,1	56,3
powyżej 5 km (w %)	28,6	32,1	35,4	31,3
średnia	5,0	5,2	5,8	5,5
mediana	4,0	5,0	5,0	5,0
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,080				
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	87,5	78,6	80,9	78,3
średnio	12,5	21,4	19,1	17,4
słabo	0,0	0,0	0,0	4,3
nie korzystają	0,0	0,0	0,0	0,0
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,136				

* Współczynnik V Cramera jest miarą siły zależności cech, która przyjmuje wartości od 0 (brak relacji między zmiennymi) do 1.

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

**Tabela 2. Dostępność przestrzenna i ocena funkcjonowania placówek
pozarolniczego szkolnictwa ponadpodstawowego w badanych wsiach**

Wyszczególnienie	Wsie:			
	rozwijające się		pozostałe	
Szkoła ogólnokształcąca				
Odległość	2005	2011	2005	2011
do 10 km (w %)	67,9	67,9	50,0	52,1
powyżej 10 km (w %)	32,1	32,1	50,0	47,9
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,154				
średnia	9,6	8,4	12,0	11,7
mediana	9,0	7,5	10,5	10,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	80,0	77,8	85,1	80,0
średnio	20,0	22,2	14,9	17,8
słabo	0,0	0,0	0,0	2,2
nie korzystają	0,0	0,0	0,0	0,0
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 104				
Zasadnicza nierolnicza				
Odległość	2005	2011	2005	2011
do 10 km (w %)	39,3	39,3	45,8	43,7
powyżej 10 km (w %)	60,7	60,7	54,2	56,3
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,044				
średnia	9,6	8,4	12,0	11,7
mediana	9,0	7,5	10,5	10,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	75,0	79,2	63,0	61,4
średnio	20,8	16,7	30,5	29,5
słabo	4,2	0,0	6,5	9,1
nie korzystają	0,0	4,1	0,0	0,0
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,291				
Technikum nierolnicze				
Odległość	2005	2011	2005	2011
do 10 km (w %)	42,9	42,9	43,7	41,7
powyżej 10 km (w %)	57,1	57,1	56,3	58,3
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,012				
średnia	12,0	11,0	13,0	13,4
mediana	11,0	11,5	12,0	12,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	79,2	83,3	67,5	69,8
średnio	20,8	12,5	28,2	25,6
słabo	0,0	0,0	4,3	4,6
nie korzystają	0,0	4,2	0,0	0,0
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,261				

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Tabela 3. Dostępność przestrzenna i ocena funkcjonowania placówek rolniczego szkolnictwa ponadpodstawowego w badanych wsiach

Wyszczególnienie	Wsie:			
	rozwijające się		pozostałe	
Rolnicza zasadnicza				
Odległość	2005	2011	2005	2011
do 10 km (w %)	42,9	39,3	45,8	39,6
powyżej 10 km (w %)	57,1	60,7	54,2	60,4
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,003				
średnia	12,0	16,7	13,9	13,4
mediana	13,0	15,0	12,0	14,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	75,0	64,0	68,2	62,8
średnio	20,8	20,0	29,5	32,6
słabo	4,2	0,0	2,3	2,3
nie korzystają	0,0	16,0	0,0	2,3
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,284				
Rolnicza technikum				
Odległość	2005	2011	2005	2011
do 10 km (w %)	32,1	28,6	47,9	37,5
powyżej 10 km (w %)	67,9	71,4	52,1	62,5
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,091				
średnia	13,5	16,1	14,8	14,9
mediana	15,0	15,0	12,0	14,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	75,0	68,0	66,0	63,7
średnio	20,8	20,0	31,9	29,5
słabo	4,2	4,0	2,1	4,5
nie korzystają	0,0	8,0	0,0	2,3
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,162				

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Tabela 4. Dostępność przestrzenna i ocena funkcjonowania bibliotek i świetlic wiejskich w badanych wsiach

Wyszczególnienie	Wsie:			
	rozwijające się		pozostałe	
Biblioteka gminna				
Odległość	2005	2011	2005	2011
we wsi (w %)	10,7	14,3	10,4	12,5
1-5 km (w %)	50,0	42,9	45,8	58,3
powyżej 5 km (w %)	39,3	42,8	43,8	29,2
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,155				
średnia	5,5	6,0	6,6	5,5
mediana	5,0	6,0	5,0	5,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	60,9	82,2	66,7	79,5
średnio	34,8	7,1	28,9	20,5
słabo	4,3	10,7	4,4	0,0
nie korzystają	0,0	0,0	0,0	0,0
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,305				
Świetlica wiejska				
Odległość	2005	2011	2005	2011
we wsi (w %)	50,0	75,0	60,4	52,1
1-5 km (w %)	17,9	17,9	12,5	16,6
powyżej 5 km (w %)	32,1	7,1	27,1	31,3
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,284				
średnia	3,7	3,2	4,0	3,8
mediana	3,0	2,0	4,0	4,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	50,0	76,0	58,4	61,8
średnio	22,2	16,0	22,3	32,4
słabo	27,8	4,0	16,6	5,8
nie korzystają	0,0	4,0	2,7	0,0
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,240				

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

Tabela 5. Dostępność przestrzenna i ocena funkcjonowania placówek ochrony zdrowia w badanych wsiach

Wyszczególnienie	Wsie:			
	rozwijające się		pozostałe	
Gminny ośrodek zdrowia				
Odległość	2005	2011	2005	2011
we wsi (w %)	10,7	10,7	16,7	14,6
1-5 km (w %)	60,7	53,6	47,9	50,0
powyżej 5 km (w %)	28,6	35,7	35,4	35,4
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,057				
średnia	5,3	5,2	5,0	5,9
mediana	4,0	5,0	5,5	5,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	46,2	57,2	40,4	52,2
średnio	46,2	35,7	44,7	32,6
słabo	7,6	7,1	14,9	15,2
nie korzystają	0,0	0,0	0,0	0,0
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,120				
Gabinet lekarski				
Odległość	2005	2011	2005	2011
we wsi (w %)	14,3	14,3	14,6	14,9
1-5 km (w %)	64,3	53,6	50,0	53,2
powyżej 5 km (w %)	21,4	32,1	35,4	31,9
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,008				
średnia	4,7	4,9	5,4	5,3
mediana	4,0	5,0	5,0	5,0
Ocena funkcjonowania (w %)				
dobrze	69,2	53,6	64,4	55,6
średnio	30,8	39,3	28,9	31,1
słabo	0,0	7,1	6,7	11,1
nie korzystają	0,0	0,0	0,0	2,2
ogółem	100	100	100	100
współczynnik V Cramera = 0,131				

Źródło: ankieta IERiGŻ-PIB.

